

RĪGAS TEHNISKĀ UNIVERSITĀTE
INŽENIEREKONOMIKAS UN VADĪBAS FAKULTĀTE
STARPTAUTISKO EKONOMISKO SAKARU UN MUITAS INSTITŪTS

PĒTĪJUMS PAR AKCĪZES NODOKĻA UN VALSTS REGULĒJUMA
POLITIKU ATTIECĪBĀ UZ ALTERNATĪVIEM BEZDŪMU NIKOTĪNA
IZSTRĀDĀJUMIEM

Māris JURUŠS
Zane UTINĀNE

Rīga 2020

KOPSAVILKUMS

Akcīzes nodoklis ietver sevī arī tādas tabakas izstrādājumu kategorijas, kas nav harmonizētas visā Eiropas Savienībā, kā piemēram, elektroniskajās cigaretēs izmantojamais šķidrums, kas nav apliekamais objekts visās dalībvalstīs. Tas pats attiecināms uz citiem mūsdienīgiem alternatīviem produktiem, piemēram, karsējamā tabaka, beztabakas nikotīna spilventiņi un citi. Tas citkārt, rada arī atšķirības starp valstīm šo produkta tirgus izpētē un izsekojamībā. Latvijā elektroniskajās cigaretēs izmantojamais šķidrums un karsējamā tabaka ir ar akcīzes nodokli apliekams objekts, savukārt beztabakas nikotīnu spilventiņi nav.

Saeimā ir iesniegts priekšlikums, kas paredz aizliegt laist tirgū Latvijā nikotīnu saturošos spilventiņus un citus tabakas aizstājējproduktus. Tas nav izvērtēts priekšlikums. Kā to liecina citu valstu pieredze, nikotīnu saturošie spilventiņi būtu regulējami, nevis aizliedzami. Tas dotu gan fiskālo efektu ap divu milj. EUR veidā, gan mazinātu risku nelegālā tirgus attīstībā. Beztabakas nikotīna spilventiņi ir atļauti Igaunijā, Skandināvijas valstīs un citur ES. Ieviešot nikotīnu saturošo spilventiņu aizliegumu Latvijā, patērētāji tāpat to brīvi varēs iegādāties tiešsaistē interneta veikalos, tādējādi akcīzes nodoklis un PVN nonāks citu valstu budžetos.

Citu valstu pieredze vēsta, ka problēmas rodas, jo patērētāji produktus iegādājas nelegālā tirgū, kur netiek kontrolēta produktu atbilstība un kvalitāte, pircēja vecums un veidojas nodokļu plaisa. Kā vēsta aptaujas, mērķis beztabakas nikotīna spilventiņu iegādei lielākoties ir atnest cigarešu smēķēšanu vai pāriet uz nekaitīgāku smēķēšanas veidu.

Tā vietā nepieciešams uzlabot iespējas veikt precīzāku un plašāku šī produkta tirgus analīzi, paralēli ierobežojot nekontrolēto nelegālo tirgu. Tam varētu izmantot jau esošās veselības aptaujas, uzlabojot šo aptauju izveides metodoloģiju, ietverot tajās jautājumus, kas palīdzētu noskaidrot patērētāju izvēlētos produktu iegādes veidus – legālais vai nelegālais tirgus, tiešsaistes rīki vai klātie.

Kas attiecas uz rekomendējamo akcīzes nodokļa politiku bezdūmu produktiem kopumā un beztabakas nikotīna spilventiņiem, jāņem vērā Lietuvas pieredze, kad uzliekot nesamērīgi augstu akcīzes nodokli cigaretēm, tika veicināts nelegālā tirgus pieaugums. Līdz ar to, pielīdzināt nodokļa likmi Igaunijas līmenim, kas ir augsts - 89,63 EUR/kg (salīdzinot ar Zviedriju, kur ir 22 EUR/kg), nebūtu racionāli un fiskāli izdevīgi tieši "melnā" tirgus risku dēļ. Vadoties no šiem pašiem apsvērumiem, nevajadzētu ļoti strauji palielināt akcīzes nodokļa likmes arī citiem alternatīvajiem produktiem – elektroniskās cigaretēs izmantojamam šķidrumam un karsējamai tabakai.

Atslēgas vārdi: *Akcīzes nodoklis, alternatīvie bezdūmu nikotīna izstrādājumi, beztabakas nikotīna spilventiņi, nodokļu ieņēmumi, nodokļu plaisa, nelegālais tirgus.*

SUMMARY

Excise duty covers also categories of tobacco products that are not harmonized throughout the European Union, such as the liquid used in electronic cigarettes - is not a taxable object in all Member States. The same refers to other modern alternative products, such as heated tobacco and other alternative tobacco-free products (tobacco-free nicotine pouches, for example). Otherwise, it also creates differences between countries in terms and conditions of market research and traceability of this product. Liquid used in electronic cigarettes and heated tobacco in Latvia has been a taxable object, but tobacco-free nicotine pouches are not.

A proposal has been submitted to the Saeima, which envisages a ban on placing nicotine-containing pouches and other tobacco substitute products on the market in Latvia. This is not an evaluated proposal. As the experience of other countries has shown, nicotine pouches should be regulated, not banned. This would give both: fiscal effects about two mln. EUR and reduce the risk of illegal market development. Tobacco-free nicotine pouches are allowed in Estonia, Scandinavia and elsewhere in the EU. With the implementation of a ban on nicotine-containing pouches in Latvia, consumers will also be free to buy it online in online stores, thus excise duty and VAT will go to the budgets of other countries.

Experience in other countries shows that problems arise, because consumers get their product in illicit markets, including online, without any product quality controls, user age verification, thus creating a tax gap. According to surveys, the goal of buying nicotine pouches is mostly to quit smoking or to switch to a safer way to smoke.

Instead, it is necessary to improve the ability to conduct a more accurate and wider market analysis of this product, while fighting the looming illicit trade on the internet.

Existing health surveys could be used to this end, improving the methodology for developing these surveys to include questions that would help consumers identify their choice of purchase of these products - legal or illegal market, online tools or face-to-face.

As regards the recommended excise duty policy on alternative products and nicotine pouches, Lithuania's experience should be taken into account when imposing a disproportionately high excise duty on cigarettes contributed to the growth of the illegal market. Therefore, equating the tax rate with the high level of Estonia – 89.63 EUR / kg (compared to Sweden, where it is 22 EUR / kg) would not be rational and fiscally advantageous due to the black market risks. Considering the same arguments, excise rates on other alternative products, such as liquid used in electronic cigarettes and heated tobacco, should not be increased very rapidly.

Key words: *Excise duty, alternative tobacco-free products, tobacco-free nicotine pouches, tax revenues, tax gap, illicit market.*

SATURS

[1]	Ievads	5
[2]	Bezdūmu tabakas un nikotīnu saturošo produktu vispārējā analīze 7	
[3]	Ārvalstu pieredze	12
[4]	Metodoloģija.....	18
[5]	Rezultāti un diskusijas	21
[6]	Secinājumi un priekšlikumi.....	24
[7]	Izmantotā literatūra	25

[1] IEVADS

PVO Vispārējā konvencija par tabakas uzraudzību nosaka, ka tā atspoguļo starptautiskās sabiedrības bažas par pasaules mēroga postošo tabakas patēriņa un pakļaušanu tabakas dūmiem iedarbību uz veselību, par šīs iedarbības sociālajām, ekonomiskajām un vides sekām (Par Pasaules veselības organizācijas Vispārējo konvenciju par tabakas uzraudzību, 2004). Smēķēšana nodara lielu kaitējumu cilvēka veselībai, tādēļ ir būtiski to mazināt.

Mūsdienās tabakas un citu nikotīnu saturošo produktu attīstība notiek straujos tempos. Papildus tradicionāliem izstrādājumiem kā cigaretes, cigāri, cigarellas un smēķējamā tabaka ir parādījušies dažādi alternatīvi izstrādājumi, gan alternatīvi tabakas izstrādājumi, gan aizstājējprodukti, kuros nav tabaka. Tie var tikt lietoti dažādos veidos, proti arī nesmēķējot tos.

Pēdējos gados pasaules attīstītajās valstīs cigarešu smēķēšana pakāpeniski samazinās, vienlaikus kļūst populārāki dažādi alternatīvi izstrādājumi. Pirmkārt, tie ir izstrādājumi, kas izdala nikotīnu, bet nesatur tabaku - iecienītas ir kļuvušas elektroniskās cigaretes jeb e-cigaretes, kas ir alternatīva tabakas izstrādājumu smēķēšanai, kuras pamatā ir sintezēta nikotīnu saturoša šķidruma karsēšana un inhalācija jeb veipošana (SPKC, Elektroniskās cigaretes un tabakas karsēšanas ierīces, 2016). Lai gan e-cigarešu pirmsākumi meklējami jau pagājušā gadsimta 60-tajos gados, pateicoties tehnoloģiju attīstībai tās popularitāti ieguvušas pēdējā desmitgadē. Tāpat tabakas nozarē tiek piedāvāti dažādi karsējamās tabakas izstrādājumi – rūpnieciski apstrādāta tabaka, kas sagatavota, lai izdalītu nikotīnu saturošu tvaiku, neizmantojot degšanas procesu (LR Likuma "Par akcīzes nodokli" 4.panta 10.daļa). Visus šos produktus vieno tas, ka tos patērē, nededzinot tabaku un tādējādi būtiski samazinot kaitīgo ķīmisko vielu rašanos. Jāpiebilst, ka minētie alternatīvie tabakas un nikotīnu saturošie izstrādājumi, lai gan neizmanto degšanas procesu, nav bez riska – to aprīte būtu atbilstoši jāregulē, tiem būtu jāatbilst noteiktām kvalitātes prasībām, jābrīdina lietotāji par negatīvu ietekmi uz veselību, un tie nedrīkstētu būt pieejami nepilngadīgiem.

Jaunākā tendence alternatīvo bezdūmu izstrādājumu klāstā ir beztabakas nikotīnu saturošie spilventiņi, kas Latvijā tāpat kā lielākajā daļā Eiropas Savienības (ES) valstu vēl netiek regulēti.

Saskaņā ar Slimību profilakses un kontroles centra (SPKC) veikto apsekojumu, Latvijā smēķē 25%, iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 74 gadiem, kas ir ievērojami mazāk nekā 2016. gadā, kad ik dienu smēķēja 33% un 2014.gadā, kad smēķēja 36% iedzīvotāju. Lielākā daļa smēķē rūpnieciski ražotas cigaretes – 60% no smēķētājiem dienā izsmēķē 1-14 cigaretes, 34,6% - 15-24 cigaretes, 2,4% vismaz 25 cigaretes. 43,5% ikdienas smēķētāju vēlas atmest smēķēšanu, un vairāk kā 20% ir to mēģinājuši pēdējā gada laikā – galvenokārt, ekonomisko iemeslu dēļ (23%), kā arī, lai izvairītos no slimības (22,5%) (SPKC Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums, 2018). Kā liecina Eiropas Komisijas pasūtītā Eiropabarometra pētījuma dati (TNS, 2017) 61% e-cigarešu lietotāju sāka lietot e-cigaretes, lai samazinātu tabakas lietošanu, 31% tās uzskatīja par mazāk kaitīgām nekā tabakas produkti. Līdzīga situācija ir arī ar alternatīvajiem

bezdūmu nikotīnu saturošajiem produktiem - patērētāja mērķis galvenokārt ir atmet vai vismaz samazināt smēķēšanu. Viens no sabiedrības veselības riskiem ir alternatīvo produktu pievilcība jauniešiem. SPKC dati liecina, ka, lai gan pēdējo gadu laikā samazinās smēķēšanas izplatība, strauji palielinās nikotīna lietošana, ko izraisījis dažādu alternatīvo nikotīnu saturošu ierīču un produktu patēriņš, jo īpaši jauniešu vidū. Tie ir izstrādājumi, kas var arī nesaturēt tabaku, bet satur nikotīnu, to vidū ir tādi produkti kā elektroniskās cigaretes, tabakas karsēšanas ierīces, beztabakas nikotīna spilventiņi un šņaucamā tabaka. Turklāt pētījumi liecina, ka pateicoties šiem produktiem daudzi tiešām atmet smēķēšanu, tātad tiem ir būtiska nozīme tieši patēriņa samazināšanā, nevis produktu pārdalē (McNeill, 2018).

Citās valstīs alternatīvos bezdūmu nikotīnu saturošos produktus apliek ar akcīzes nodokli. Ņemot vērā, ka tie ir galvenokārt alternatīva jau esošiem smēķētājiem, nodokļa politikai jābūt tādai, lai no vienas puses mazinātu to patēriņu, un no otras nesamērīgi nesadārdzinātu produktu, kas novestu pie tā nepieejamības legālā un iegādes nelegālā tirgū.

Pagaidām nodoklis šiem produktiem nav harmonizēts un līdz ar to ir apgrūtināts to iekasēt ES vienotajā tirgū. Turklāt produktu aprites regulējums valstīs būtiski atšķiras - piemēram, daudzās ES valstīs (t.sk. Igaunija, Zviedrija) ir atļauta beztabakas nikotīna spilventiņu tirdzniecība, vienlaikus Latvijā beztabakas nikotīna spilventiņiem nav īpašā regulējuma, un to apriti regulē, balstoties uz paša nikotīna harmonizēto klasifikāciju un Eiropas Parlamenta un Padomes regulu (EK) Nr. 1272/2008 par vielu un maisījumu klasificēšanu, marķēšanu un iepakojumu (turpmāk – CLP regula). Saskaņā ar Latvijas Ķīmisko vielu likuma 17. panta pirmo daļu, ir aizliegta nikotīna produktu, tostarp beztabakas nikotīna spilventiņu pārdošana nepilngadīgajiem. Tāpat beztabakas nikotīna spilventiņiem ir noteiktas marķēšanas prasības un maksimāli atļautā nikotīna koncentrācija nedrīkst pārsniegt 20 mg/g. Vienlaikus beztabakas nikotīna spilventiņi netiek aplikti ar akcīzes nodokli un nav paredzētas nekāda veida licences to tirdzniecībai. Tā kā produkta aprite ir tikai daļēji regulēta, pastāv bažas, ka tas ir plaši pieejams arī nelegālā tirdzniecībā, tostarp jauniešiem. Latvijā un lielākajā daļā ES dalībvalstu ir aizliegti šņaucamā tabaka un košļājamā tabaka, kā arī tabakas izstrādājumi orālai lietošanai. Šāds regulējums ir noteikts nacionālā līmenī, jo ir valstis, kur šie produkti ir atļauti. Savukārt beztabakas nikotīna spilventiņi īsti regulēti netiek, jo tā kā tie nav tabakas produkti, aizliegums uz tiem neattiecas.

Pētījuma objekts ir alternatīvo bezdūmu nikotīna izstrādājumu tirgus Latvijā. Pētījuma priekšmets ir akcīzes nodokļa un valsts regulējuma politika attiecībā uz šiem jaunajiem produktiem.

Pētījuma hipotēze ir: tabakas aizstājējprodukti, tai skaitā alternatīvie beztabakas nikotīna spilventiņi, kas pieaugošās izplatības dēļ nokļūst Latvijas tirgū, ir riska produkts nelegālai tirdzniecībai, it sevišķi jauniešu vidū, jo šobrīd netiek regulēts un nenes valstij fiskālu ieguvumu.

Pētījuma mērķis ir novērtēt akcīzes nodokļa un valsts regulējuma politiku attiecībā uz alternatīviem bezdūmu nikotīna izstrādājumiem, ņemot vērā tendences tirgus attīstībā, arī to nelegālo tirgu.

Pētījuma ietvaros, balstoties uz tirgus analīzi ES, tajā skaitā akcīzes nodokļa ietekmi, patērētāju uzvedību un nelegālā tirgus tendencēm, tiks novērtēts arī akcīzes nodokļa slogs alternatīviem bezdūmu nikotīna izstrādājumiem.

Pētījuma uzdevumi ir:

1. Veikt vispārēju analīzi par alternatīvo beztabakas nikotīna spilventiņu patēriņu, kā arī izplatības tendencēm un to ietekmējošiem faktoriem;
2. Izvērtēt ārvalstu pieredzi tabakas aizstājējproduktu, tai skaitā beztabakas nikotīna spilventiņu aprites, uzraudzības un patēriņa ietekmes nodrošināšanā;
3. Sniegt priekšlikumus alternatīvo beztabakas nikotīna spilventiņu un citu tabakas aizstājējproduktu normatīvā regulējuma izveidē, kā arī produkta izplatības izvērtēšanas un uzraudzības uzlabošanā.

[2] BEZDŪMU TABAKAS UN NIKOTĪNU SATUROŠO PRODUKTU VISPĀRĒJĀ ANALĪZE

Akcīzes nodokļa mērķis ir ierobežot to preču patēriņu, kas ir kaitīgas apkārtējai videi un cilvēkiem, kā arī dot valstij ieņēmumus, apliekot ar papildus patēriņa nodokli (papildus pievienotās vērtības nodoklim) preces, kas nav pirmās nepieciešamības preces un kas neskar maznodrošinātos. Taču galvenais akcīzes nodokļa mērķis, kā minēts Finanšu ministrijas mājas lapā, ir fiskālais, t.i. nodrošināt valsts budžeta ieņēmumus (FM, 2019). Katrā gadījumā akcīzes nodoklis ir instruments, ar kuru valdības var būtiski ietekmēt patērētāju uzvedību par labu attiecīgā produkta izvēlei (Walker, 2018). Šajā nodaļā sniegta vispārēja alternatīvo nikotīnu saturošo produktu analīze un vai ir nepieciešams to iekļaut ar akcīzes nodokli apliekamo produktu klāstā ar mērķi palielināt valsts budžeta ieņēmumus.

Piemēram, e-cigaretes un karsējamā tabaka tiek klasificētas atsevišķi no citiem ar akcīzes nodokli apliekamiem tabakas izstrādājumiem. Tāpat būtu nepieciešams rīkoties arī saistībā ar nikotīnu saturošiem produktiem. Ieviešot jaunu kategoriju, patērētājiem un ražotājiem tiek dota skaidrība par nodokļa piemērošanu konkrētajiem produktiem, tas samazina nodokļu sistēmas sarežģītību un nodrošina produktu efektīvu uztveršanu (Perkins, 2018).

Kā minēts Pasaules Bankas grupas publikācijā, tad ES nav izveidota konkrēti šo izstrādājumu grupas nodokļa harmonizācija savienības līmenī, līdz ar to katra valsts var izvēlēties vai aplikāt alternatīvos tabakas un nikotīna produktus ar specifisku akcīzes nodokli, kā arī noteikt papildus specifikācijas (WBG, 2019).

Uz šo brīdi Tabakas izstrādājumu, augu smēķēšanas produktu, elektronisko smēķēšanas ierīču un to šķidrumu aprites likumā 3.pants nosaka, ka ir aizliegts realizēt tirgū šņaucamo tabaku un košļājamo tabaku, kā arī tabakas izstrādājumus orālai lietošanai. Tā sauktie beztabakas nikotīna spilventiņi, kaut arī tiek lietoti līdzīgi kā košļājamā tabaka un lietoti orāli, nav pakļauti likumā norādītajam aizliegumam, jo beztabakas nikotīna spilventiņš nesatur tabaku. Beztabakas nikotīna spilventiņš ir orāli lietojams bezdūmu produkts, kas nesatur tabaku. Tas ir uz augļu bāzes izveidots spilventiņš, kuram ir pievienots klāt nikotīns. Līdz ar to šobrīd šis bezdūmu tabakas aizstājējprodukts Latvijā nav īsti regulēts un ir ar nodokli neapliekams objekts.

Tā kā šie tabakas aizstājējprodukti ir Latvijā jauna niša un tam vēl nav specifiska normatīvā regulējuma, un tos regulē pēc vispārējiem ķīmisko vielu tiesību aktiem – CLP regulas un Ķīmisko vielu likuma. Nikotīns pats par sevi ir kaitīga viela, kas var nodarīt ļaunumu cilvēka organismam arī bez tabakas

klātbūtnes. CLP regulā nikotīns klasificēts kā otrās kategorijas akūti toksiska viela uzņemot orāli, dermāli vai ieelpojot, tādēļ, saskaņā ar Latvijas Ķīmisko vielu likuma 17. panta pirmajā daļā noteikto aizliegumu, beztabakas nikotīna spilventiņus aizliegts pārdot nepilngadīgajiem.

Lai arī reizēm nikotīns tiek izmantots medicīniskos nolūkos atkarības no tabakas mazināšanai, beztabakas nikotīna spilventiņos esošā nikotīna deva daudzkārt pārsniedz zālēs esošo devu, un šis produkts netiek primāri izmantots kā zāles, lai atvestu nikotīna lietošanu pavisam.

Beztabakas nikotīna spilventiņi Latvijas tirgū ir pieejami dažādos iepakojumos, parasti vienā iepakojumā ir no 20 līdz 24 spilventiņiem ar kopējo svaru no 12g līdz 17g. Viena spilventiņa svars vidēji ir no 0,6g līdz 0,8g un nikotīna koncentrācija pieejama amplitūdā no 6mg/g līdz 20 mg/g, kas ir maksimāli atļautā nikotīna koncentrācija Latvijā.

Saeimā iesniegtajā priekšlikumā diskutēts arī par beztabakas nikotīna spilventiņu toksicitāti. Nikotīns ir iedarbīgs neirotoksīns ar narkotiskām īpašībām, kas pat mazās koncentrācijās izraisa atkarību un ir viens no galvenajiem atkarības no smēķēšanas veidotājiem. Nikotīns ir toksiska viela, neatkarīgi no veida kādā tas tiek uzņemts. Jau nikotīna saskarsme ar ādu var izraisīt saindēšanās simptomus- reiboni, paaugstinātu asinsspiedienu un krampjus. Dažos pētījumos minēts, ka 50 līdz 60 miligrami nikotīna varētu būt letāla deva pieaugušam cilvēkam (Jayne Leonard, 2017), citi pētījumi uzsver, ka mūsdienu novērojumu dati vairs neapstiprina tik mazas devas, ka letālas saindēšanās ar nikotīnu ir ļoti retas un letālā deva pieaugušiem cilvēkiem varētu būt tuvāka 0.5 gramiem (Mayer, 2013). Beztabakas nikotīna spilventiņos maksimāli atļautā nikotīna koncentrācija ir pielīdzināma citos nikotīna produktos, kā elektroniskās cigaretēs izmantojamo šķidrumu, maksimāli atļautai koncentrācijai. Jāņem vērā, ka lietotājs ne caur mutes gļotādu, ne ieelpojot nikotīnu saturošu aerosolu neuzņem visu tabakas vai nikotīna produktā esošo nikotīnu. No viena beztabakas nikotīna spilventiņa uzņemtais nikotīns ir mazāks nekā no vienas cigaretes uzņemtajam, proti no beztabakas nikotīna spilventiņiem cilvēks absorbē tikai 50% nikotīna, savukārt no cigaretes aptuveni 80% - 90% nikotīna.

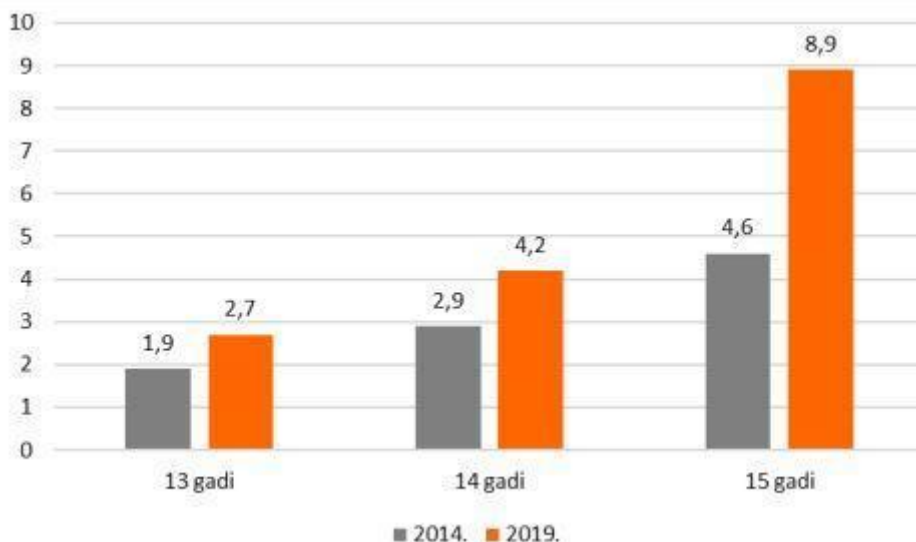
Jāteic, ka jaunieši ir ļoti sensitīva sabiedrības daļa, kas var tikt viegli kontrolēta, turklāt ļoti ieinteresēta dažādās jaunās iespējās. Tātad tieši jaunieši, iespējams, ir tā auditorija, kas beztabakas nikotīna spilventiņus uzskatīs sev par labu esam un pāries no tabakas un cigarešu smēķēšanas klasiskajā tās izpratnē uz šo netradicionālo nikotīna uzņemšanas veidu. Lai gan, ņemot vērā jauniešu interesi par netradicionālām lietām, pastāv bažas, ka pusaudzis, kurš varbūt nesāktu smēķēt klasisko cigareti, šo tabakas aizstājējproduktu tomēr pamēģinās un uzņems kaitīgo nikotīna devu tā kā tā.

Slimību profilakses un kontroles centra veiktais pētījums (Starptautiskais jauniešu smēķēšanas pētījums, 2018./2019. mācību gada aptauja Latvijā, 2019) norāda klasiskās cigarešu smēķēšanas popularitātes samazināšos. 2019.gada aptaujā 49,2% skolēnu norāda, ka kādreiz ir pamēģinājuši smēķēt cigaretes, kaut vai vienu vai vairākas reizes ievilkot dūmus (2014.g. – 59,7%, 2007.g. - 80,1%). 2019.gadā ir zemākais cigaretes smēķēt pamēģinājušo 13 līdz 15-gadīgo skolēnu īpatsvars Starptautiskā jauniešu smēķēšanas pētījuma datu vākšanas vēsturē Latvijā. Tas, protams, izskaidrojams ar šobrīd diezgan daudzajām iespējām, ko sniedz alternatīvie smēķēšanas veidi.

Kas attiecas uz bezdūmu tabakas izstrādājumiem, tad ir vērojama intereses palielināšanās pamēģināt šāda veida smēķēšanas aizstājējproduktus jauniešu vidū.

Saskaņā ar aptaujas datiem kopumā 13,7% 13 līdz 15-gadīgu skolēnu, attiecīgi 16% zēnu un 11,2% meiteņu (2014.g. – 13,8% zēnu, 6,4% meiteņu), norāda, ka ir mēģinājuši lietot kādu no bezdūmu tabakas produktiem. Augstākais bezdūmu tabakas produktu pamēģinājušo skolēnu īpatsvars ir 15 gadīgo grupā – 20,3% (2014.g. – 15,5%).

Attēlā redzamas jauniešu īpatsvara izmaiņas starp tiem, kas ir pamēģinājuši kādu bezdūmu tabakas produktu.

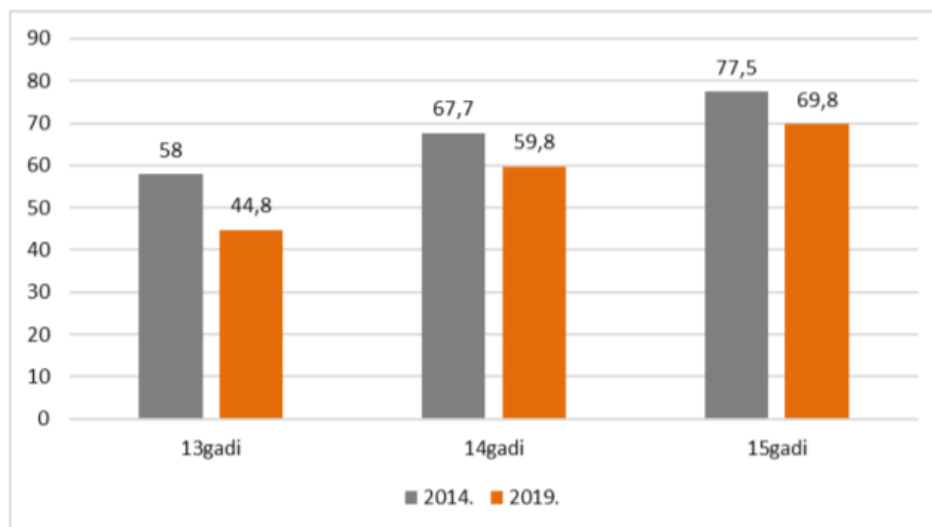
1.attēls **Skolēnu īpatsvars vecuma grupās, kuri ir pamēģinājuši kādu no bezdūmu tabakas vai nikotīna produktiem (%), 2014.-2019.g.**

Avots: SPKC, 2019

Kopumā 5,3% (2014.g. – 3,1%) 13 līdz 15-gadīgu skolēnu ir pamēģinājuši bezdūmu alternatīvos produktus, 6,8% zēnu 3,7% meiteņu (2014.g. – 4,3% zēnu un 2,0% meiteņu). Palielinoties vecumam, pieaug pusaudžu īpatsvars, kuri ir pamēģinājuši bezdūmu alternatīvos produktus. Salīdzinot ar 2014.gada datiem, būtiski ir palielinājies 15 gadīgo skolēnu īpatsvars, kuri ir pamēģinājuši bezdūmu tabakas produktus.

SPKC veikto pētījumu dati liecina, ka arvien samazinās skolēnu īpatsvars, kuri pamēģinājuši cigaretes un pieaug skolēnu īpatsvars, kuri pamēģinājuši alternatīvos produktus. Vērtējot abu – smēķējamo un bezdūmu produktu pamēģināšanu kopumā, gan var secināt, ka tā samazinās visām apsekotajām skolēnu vecuma grupām.

2.attēls. Skolēnu īpatsvars vecuma grupās, kuri ir pamēģinājuši lietot smēķējamās un/vai bezdūmu tabakas produktus (%), 2014.-2019.

Avots: SPKC, https://www.spkc.gov.lv/lv/veselibu-ietekmejos-paradumu-petijumi/starptautiskais-jauniesu-smekšanas-petijums-2018.2019.-macibu-gada-aptauja-latvija_0.pdf, 11.lpp

Arī citu valstu veiktie pētījumi par smēķēšanas izplatību jauniešu vidū rāda lejupejošu tendenci. Turklāt, aplūkojot jaunos, alternatīvos produktus, pētījumi parāda zemu jauniešu interesi, piemēram, par karsējamās tabakas lietošanu. Federālais Veselības izglītības centrs, kas ir Vācijas Federālās veselības ministrijas iestāde, š.g. jūlijā izplatīja jaunākos datus par tabakas un nikotīna izstrādājumu lietošanu nepilngadīgo (vecumā no 12 līdz 17 gadiem) un jauniešu (vecumā no 18 līdz 25 gadiem) vidū (Federal Center for Health Education, 2020). Pētījums parādīja, ka smēķēšanas izplatība nepilngadīgo vidū ir vēl vairāk samazinājusies no 6,6% 2018. gadā līdz 5,6% 2019. gadā, un apstiprināja nelielu karsējamās tabakas izstrādājumu izmantošanu, kur 0,1% jauniešu bija lietojuši karsējamo tabaku pēdējo 30 dienu laikā. Tāpat Japānas Veselības ministrijas pasūtītajā pētījumā, kas Japāna veikts laikā no 2017. gada decembra līdz 2018. gada februārim starp 22,275 vidusskolniekiem un 42,142 studentiem, rezultāti liecināja, ka karsējamās tabakas izstrādājumu lietošana bija ļoti zema – 1.1% vidusskolēnu bija izmēģinājuši karsējamo tabaku, salīdzinot ar 2.6%, kas bija izmēģinājuši cigaretes, un 2.2% studentu bija izmēģinājuši karsējamo tabaku, salīdzinot ar 5.1%, kas bija izmēģinājuši cigaretes (Osaki Y, et al., 2018). Ikdienu lietotāju īpatsvars bija 0,1% gan vidusskolniekiem, gan studentiem (salīdzinot ar 0,1% un 0,5% cigaretēm).

Jaunajiem, neakcizētajiem produktiem kļūstot populārākiem un cigarešu patēriņam samazinoties, turpmākajos gados pie nemainīgām akcīzes nodokļa likmēm par cigaretēm, būtu vērojams akcīzes nodokļa ieņēmumu kritums. Neienākušos budžeta ieņēmumus būtu iespējams kompensēt, apliekot ar akcīzes nodokli šos jaunos tabakas aizstājējproduktus, tāpat kā tas tiek darīts ar elektroniskajās cigaretēs izmantojamo šķidrumu un karsējamo tabaku.

Tirgū jau uz šo brīdi ir pieejamas daudzas alternatīvas, kas tiek dēvētas par mazāk kaitīgām, kā piemēram, e-cigaretes, karsējamā tabaka, arī šie bezdūmu tabakas aizvietotāji, tādi kā beztabakas nikotīna spilventiņi. Arī

daudzi tabakas un nikotīna produktu ražotāji attīsta jaunas, “mazāk kaitīgas” alternatīvas cigarešu smēķēšanai. Piemēram, beztabakas nikotīna spilventiņu gadījumā, secinām, ka ir īpašības, kas šo produktu tiešām padara pievilcīgāku kā klasiskās cigaretes un kas patērētājam var likt mainīt savus smēķēšanas paradumus par labu beztabakas nikotīna spilventiņiem. Piemēram, lietojot beztabakas nikotīna spilventiņu ir izslēgts pasīvās smēķēšanas risks tiem cilvēkiem, kas atrodas blakus. Produkts tiek lietots orāli, aizliekot to aiz lūpas, zem mēles, tas netiek dedzināts, nerada dūmus, ko varētu ieelpot apkārtējie. Līdz ar to šis ir daudz diskrētāks un apkārtējiem nekaitīgāks nikotīna uzņemšanas veids, jo apkārtējie iespējams pat var nenojaust, ka klātesošais cilvēks lieto beztabakas nikotīna spilventiņu.

Produkta lietošanas veids rada priekšstatu, ka lietojot šo produktu, tiek samazināts plaušu slimību risks, jo netiek ieelpoti kaitīgie tabakas dūmi. Beztabakas nikotīna spilventiņi vēl ir ļoti jauns produkts, lai varētu novērot to lietošanas ietekmi ilgtermiņā. Vienlaikus virkne zinātnisko pētījumu apliecina, ka tabaku saturošā snus izplatība un lietošana Zviedrijā citu tabakas izstrādājumu vietā ir kopumā mazinājusi ar smēķēšanu saistīto slimību izplatību (skat. nākamo nodaļu par ārvalstu pieredzi). 2019.gada septembrī ASV Pārtikas un zāļu pārvalde izdeva modificēta riska tabakas produktu atļauju astoņiem snus veidiem, atļaujot tos izplatīt ar paziņojumu par zemāku mutes vēža, sirds slimību, plaušu vēža, insulta, emfizēmas un hroniska bronhīta risku lietojot snus salīdzinot ar cigarešu smēķēšanu (FDA, 2019). Tajā pašā laikā SPKC skatījumā nejonizētā stāvoklī, nikotīns viegli uzsūcas plaušās, mutes dobumā un deguna gļotādā, kā arī caur ādu. Tabakas dūmos esošais nikotīns tiek strauji absorbēts, kas skaidrojams ar plaušu alveolu un mazo elpceļu lielo virsmu, kā arī ar nikotīna izšķīšanu plaušu epitēlijā un slāni, kam ir neitrāls pH, tādējādi atvieglojot uzsūkšanas procesu. Līdzīgi, arī nikotīns bezdūmu tabakas izstrādājumos strauji uzsūcās caur gļotādām, taču lēnāk nekā caur plaušām. Tas plaši izplatās ķermeņa audos, to skaitā aknas, nieru, liesas, plaušu un smadzeņu audos, kā arī uzkrājas kuņģa sulā, siekalās, mātes pienā, muskuļos un augļa ūdenī (Dahlstrom, 1990). Lai gan nikotīna uzņemšana bezdūmu veidā atšķiras no tabakas izstrādājumu smēķēšanas, pastāv ilgtermiņa patēriņa ietekmes risks, kas šobrīd nav apzināts. Tajā pašā laikā ir uzskatāmi eksperimentālu pētījumu rezultāti, kas norāda, ka nikotīns ir bioaktīva viela vairākiem kancerogēniem mehānismiem eksperimentālā vidē (SPKC, 2020). Nikotīna receptori ir atrodami ne tikai smadzenēs, bet visā ķermenī, tai skaitā plaušās, aknās un ādā (Improgo MR., 2011). Tātad, pat neskatoties uz to, ka lietojot šo produktu neveidojas dūmi, kurus var ieelpot, nikotīns tāpat nokļūst plaušās caur gļotādu, tikai ilgākā laika posmā kā smēķējot cigaretes.

Kā vēl vienu īpašību šim produktam ražotāji un tirgotāji min to, ka tie ir balti un nekrāso zobus, kā tas ir piemēram tabaku saturošiem produktiem (SNUS, beztabakas nikotīna spilventiņi, 2020). Tāpat arī produktam nav specifiskā tabakas aromāta. Šie faktori tiek minēti kā būtiska alternatīva, nomainot klasisko cigarešu smēķēšanu uz beztabakas nikotīna spilventiņu lietošanu.

Visi šie beztabakas nikotīna spilventiņu aspekti un pieaugošā interese par alternatīviem smēķēšanas produktiem, liek veikt prognozes, ka alternatīvo bezdūmu nikotīna produktu patēriņš tikai pieaugs. Līdz ar to ņemot vērā, ka šie produkti nav aizliegti visās ES valstīs, pastāv liels risks, ka tie tiks iegādāti nelegāli. Pavisam aizliedzot šādus produktus, jārēķinās ar iespaidīgu finansiālu līdzekļu un citu resursu izmantošanu produktu kontrolei,

lai izvairītos no to nokļūšanas valstī, turklāt nepilngadīgo personu rokās. Tas prasītu resursus gan no policijas iestādēm, gan no Valsts ieņēmuma dienesta.

Ņemot vērā šos faktorus ir skaidri redzams, ka jaunie aizstājējprodukti ir jāregulē, tomēr nepieciešams to darīt arī ar iespējamu fiskālu ieguvumu. Ja alternatīvie bezdūmu nikotīna saturošie produkti Latvijā tiks aizliegti pavisam, tas var novest pie strauja nelegālā tirgus kāpuma šajā segmentā. Jāņem vērā, ka beztabakas nikotīna spilventiņus ir iespējams iegādāties interneta vidē un pasūtīt no citām valstīm, piemēram, Zviedrijas un Igaunijas, kur šo produktu var iegādāties legāli. Tādējādi, nosakot beztabakas nikotīna spilventiņu tirdzniecības aizliegumu valstij, gan tiek radīti nelegālā tirgus draudi, gan arī netiek iegūti potenciāli nodokļu ieņēmumi no šī produkta realizācijas, ja tas būtu nevis aizliegts, bet gan ar akcīzes nodokli apliekams objekts. Balstoties uz pieaugošā patēriņa prognozēm, tabakas aizstājējproduktus varētu iekļaut ar nodokli apliekamo akcīzes preču objektu klāstā, izveidojot jaunu ar nodokli apliekamo kategoriju. Tas būtu arī papildus ieguvums valsts budžetā no nodokļu ieņēmumiem.

[3] ĀRVALSTU PIEREDZE

Beztabakas nikotīna spilventiņu lietošana nav kļuvusi aktuāla tikai Latvijā. Arī citas valstis ir uzsākušas pievērst pastiprinātu uzmanību šim alternatīvajam izstrādājumam un tā regulējumam.

Lielākoties bezdūmu tabakas aizstājējprodukti tiek pakļauti savādākam normatīvajam regulējumam nekā klasiskie tabakas izstrādājumi, jo tiem ir savādāka uzbūve un sastāvs.

Zviedrija ir šobrīd valsts, no kuras pārējās ES valstis gaida piemēru, kādam tad īsti būtu jābūt normatīvajam regulējumam attiecībā uz beztabakas nikotīna spilventiņiem. Zviedrijā beztabakas nikotīna spilventiņi netiek klasificēti nevienā no specifiskajām tabakas izstrādājumu kategorijām, kas varētu tikt aplikti ar akcīzes nodokli. Zviedrija ir pirmā valsts, kas ir uzsākusi beztabakas nikotīna spilventiņu definēšanas un klasificēšanas procesu. Iepriekš "snus" jeb zelējamā tabaka un tabaku nesaturošie beztabakas nikotīna spilventiņi bija Nacionālās pārtikas aģentūras pārziņā un tika pielīdzināti pārtikas normatīvajam regulējumam, bet 2019.gadā aģentūra nāca klajā ar priekšlikumu šīs vadlīnijas tomēr mainīt, jo realitātē šie produkti īsti neatbilst pārtikas definīcijām, gan lietošanas veida, gan mērķa kontekstā. Iespējams, ka Nacionālās pārtikas aģentūras interpretācija par beztabakas nikotīna spilventiņu atbilstību ES Pārtikas regulai var būt atskaites punkts citām valstīm. Ja beztabakas nikotīna spilventiņi tiktu uzskatīti par pārtikas produktiem, tas nozīmētu, ka produkti būtu jāaizliedz: nikotīns ir aizliegta pārtikas piedeva Eiropā (Fjellner C., 2020).

Tā kā Zviedrijā šobrīd nav ierobežojoša normatīvā regulējuma attiecībā uz beztabakas nikotīna spilventiņiem, tad tie var tikt realizēti savādāk kā klasiskie tabakas izstrādājumi, nenosakot nekādus ierobežojumus. Tomēr Zviedrijas ražotāji ir apņēmušies ievērot brīvprātīgu nozares standartu piemērojot savus noteikumus: mērenība mārketingā un pārdošanā. Piemēram, pārdošanu nevajadzētu veikt personām jaunākām par 18 gadiem (Fjellner C., 2020). Tomēr jānorāda, ka beztabakas nikotīna spilventiņi tiek tirgoti tādā veidā, kas būtu nelikumīgs, ja tos uzskatītu par tabakas

izstrādājumu, jo ražotāju izstrādātajam standartam nav likumiska spēka, bet tikai ieteikuma raksturs. Valdība ir nozīmējusi īpašu komisāru ar uzdevumu ierosināt jaunu regulējumu priekš e-cigaretēm un beztabakas nikotīna spilventiņiem. Valdība nav devusi nekādas norādes par iespēju aizliegt kādu no šiem produktiem. Paredzams, ka jaunais regulējums varētu stāties spēkā ne ātrāk kā 2022.gadā. Zviedrijā beztabakas nikotīna spilventiņi tiek aplikti ar akcīzesi nodokli 200 SEK/kg, ~22 EUR/kg.

Igaunijā beztabakas nikotīna spilventiņi tiek akcizēti kā ciets tabakas aizvietotājprodukts (*tobacco solid substitute*), kas var saturēt vai nesaturēt tabaku un ko lieto līdzīgi kā tabakas produktus¹. Beztabakas nikotīna spilventiņi Igaunijā tiek aplikti ar akcīzes nodokļa likmi 89,63 EUR/kg.

Ungārijā beztabakas nikotīna spilventiņi tiek aplikti ar akcīzes nodokli kā bezdūmu tabakas un nikotīnu saturoši produkti, kas aizvieto smēķēšanu. Šie produkti definēti kā produkts, kas nesatur tabaku, bet satur nikotīnu, kas nav e-cigarete, uzpildes trauks vai kārtidzī, vai zāles, un ar kuru nikotīnu absorbē caur muti². Ungārijā beztabakas nikotīna spilventiņi tiek aplikti ar akcīzes nodokli 19160 HUF/kg, attiecīgi ~ 54 EUR/kg.

Somija ir starp tām radikāli noskaņotām valstīm, kas ir uzstādījušas ambiciozu mērķi – izskaust valstī jebkāda veida smēķēšanu, klasisko, “veipošanu” un citas. Līdz ar to, kā vienu no instrumentiem izmanto augstas nodokļa likmes, kā arī drastiskas antikampaņas mērķa sasniegšanai. Somijā noteikti stingrāki ierobežojumi attiecībā uz e-cigaretēm un zelējamo tabaku jeb “snus” nekā pārējās ES valstīs (Fjellner C., 2020). Līdz ar to paredzams, ka arī beztabakas nikotīna spilventiņu gadījumā tiks īstenota līdzīga, stingru ierobežojumu pilna politika.

ASV ir viena no 181 pasaules valstīm, kas ir dalībvalsts Pasaules Veselības organizācijas Vispārējai konvencijai par tabakas uzraudzību, līdz ar to tai ir saistošas vērtības, kas popularizē sabiedrības veselības intereses. ASV normatīvais regulējums attiecībā uz tabakas izstrādājumiem un aizstājējiem nosaka, ka katra štata likumdevēji var paši noteikt ar nodokli apliekamos objektus un nodokļa apmēru. Līdz ar to 22 štatos veipojamie produkti un “snus” jeb zelējamā tabaka tiek aplikti ar nodokli. Piemēram, Kolorado štatā tādi produkti kā e-cigaretēs, veipi, beztabakas nikotīna spilventiņi, kas satur nikotīnu, bet nesatur tabaku, netiek klasificēti kā tabakas izstrādājumi un akcīzes nodoklis tiem netiek piemērots (Colorado Department of Revenue, 2020).

¹ Alcohol, Tobacco, Fuel and Electricity Excise Duty Act: “

“For the purposes of this Act, “alternative tobacco product” means a product with or without nicotine yield different from the items specified in subsections (2)–(7) of this section, which is used or intended for use similarly or for similar purposes with tobacco products, including:

1) tobacco liquid, which is flavoured or not flavoured, with or without nicotine yield and which is used in a device intended for consumption of an alternative tobacco product or addition to tobacco or its substitute;

2) solid tobacco substitute, which is with or without nicotine yield, flavoured or not flavoured and which is intended for use similarly or for similar purposes with tobacco” products.

² Act on the protection of non-smokers: definition: a product which does not contain tobacco but contains nicotine, which is not e-cigarette, refill container or cartridge, or medicine, and where nicotine is absorbed through oral use (through the mucous membrane)

ASV par tabakas izstrādājumu laišanu apgrozībā ir atbildīga ASV Pārtikas un zāļu pārvalde. Tabakas izstrādājumi nevar tikt realizēti pirms pārvalde tos nav akceptējusi saskaņā ar sabiedrības veselības aizsardzības normām. Šobrīd Pārtikas un zāļu pārvaldes atbildība ir arī e-cigaretes un beztabakas nikotīna spilventiņi. Šobrīd beztabakas nikotīna spilventiņiem netiek noteikti īpaši tirgus aizsargpasākumi. 2014. gadā Zviedrijas uzņēmums "Match" pirmo reizi ASV tirgū ieveda beztabakas nikotīna spilventiņus un 2019. gada otrajā ceturksnī uzņēmums izplatīja produktu visā valstī (Swedish Match, 2019). Pašlaik ASV Pārtikas un zāļu pārvalde pieprasa, lai visi tabaku nesaturošie nikotīna izstrādājumi tiktu pārdoti ar šādu brīdinājumu: "Šis produkts satur nikotīnu. Nikotīns ir atkarību izraisoša ķīmiska viela." Tā kā produkts tiek klasificēts kā lietošanai tikai pieaugušajiem, tad Pārtikas un zāļu pārvalde ir noteikusi tirdzniecības ierobežojumus - iegādāties drīkst tikai 21 gadus sasniegušie. Paredzams, ka šāds pats ierobežojums būs arī beztabakas nikotīna spilventiņiem (Fjellner C., 2020).

Kamēr citas valstis ir normatīvā skaidrojuma un regulējuma meklējumos, Austrālijā šie produkti ir aizliegti. Nikotīnu saturošus produktus Austrālijā drīkst ievest tikai terapeitiskiem nolūkiem ar ārsta izrakstītu recepti (Hall, Gartner, & Forlini, 2015). Austrālijas valdībā joprojām notiek skaļas debates, vai šos produktus valstī ir jālegalizē. Kā viens no argumentiem, lai legalizētu e-cigaretes un citus tabakas aizstājējproduktus ir tas, ka tad būtu iespējams veikt produkta izsekojamību, noteikt pircēja un patērētāja vecumu un ierobežot to. Šobrīd Austrālijā ir izveidojies sava veida "melns tirgus" un e-cigaretes, kā arī citi tabakas aizstājējprodukti tāpat tiek ievesti valstī pasūtot tos internetā un piegādājot no tuvumā esošās Jaunzēlandes, kur tie ir legalizēti (Karp, 2019).

Tāpat kā Austrālijā arī Jaunzēlandē beztabakas nikotīna spilventiņi, e-cigaretes un citi tabakas un nikotīna izstrādājumi ilgu laiku bija aizliegti. Tomēr 2017. gadā Jaunzēlandes iestādes pārskatīja savu tabakas politiku un pieņēma kaitējuma mazināšanas stratēģiju, paredzot līdz 2025. gadam padarīt Jaunzēlandi par brīvu no smēķētājiem. Šis tiesību akts, kas stājās spēkā 2018. gadā, nosaka, ka bezdūmu tabakas izstrādājumiem un jaunajiem nikotīnu saturošiem produktiem jābūt iepriekš apstiprinātiem, lai tos pārdotu valstī. Lai iegūtu šādu iepriekšēju apstiprinājumu, ražotājam jāpierāda, ka produkts ir ar ievērojami mazāku kaitīgumu nekā tabakas smēķēšana un ka produkts var palīdzēt padarīt Jaunzēlandi par valsti, kas ir brīva no smēķētājiem (Fjellner C., 2020).

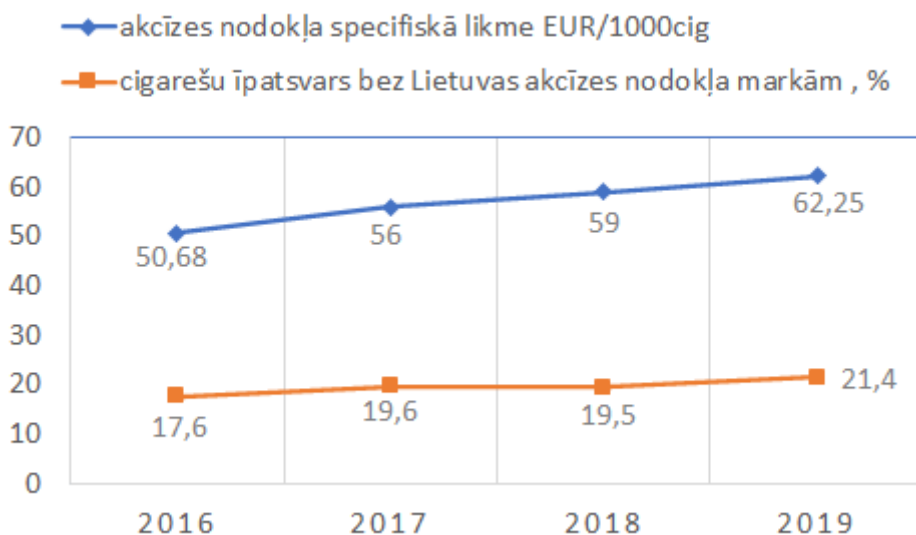
Kā min Kvīnslendas Universitātes pētnieki, ir iespējami varianti kā legalizēt e-cigaretes un citus tabakas aizstājējproduktus, bet neveicināt to noietu, ierobežojot šo produktu reklamēšanas kampaņas. Zīmols "Zonnic", kuru tabakas aizstājējprodukti – beztabakas nikotīna spilventiņi un pūšamie līdzekļi, tiek ievesti ASV no Zviedrijas, izvērš promocijas kampaņas ar lozungu "katra neizsmēķētā cigarete ir uzvara", popularizējot savus produktus kā "nikotīna aizstājterapijas" produktus (Kostygina G., 2016). Kampaņas un produktu mērķis ir, lai patērētāji mazāk smēķētu cigaretes, bet savu smēķēt kāri novirzītu uz nekaitīgākiem aizstājējproduktiem. Jāteic, ka "Zonnic" gadījumā, kaut arī mērķis ir likt patērētājam izvēlēties alternatīvas cigaretēm, viņi nenoliedz, ka šādu produktu esamība tirgū varētu pievilināt arī nesmēķētājus (Kostygina G., 2016). Tomēr, ja produkti tirdzniecības zālēs atradīsies blakus, patērētājs tāpat to uztvers kā smēķējamo produktu un

varēs izdarīt izvēli, iegādāties to vai nē, rēķinoties ar patiesajām sekām. Tādā veidā tiks nodrošināta arī veselīga konkurence ar pārējiem tabakas izstrādājumiem. Turklāt legalizējot tabakas aizstājējproduktus un nosakot to kā akcīzes precī, varētu izvairīties no iespējama nelegālā tirgus.

Pētnieki uzsver diezgan absurdo situāciju, ka e-cigaretes un citi tabakas aizstājējprodukti tiek aizliegti, bet degošās klasiskās cigaretes, kas ir krietni veselībai kaitīgākas, ir pieejamas visos tirdzniecības veikalos, degvielas uzpildes stacijās un citur.

Kā jau tika minēts iepriekš, legalizējot produktu, tiktu atvērta iespēja veikt produkta izsekojamību. Tāpat būtu iespējams noteikt pircēja vecumu un ierobežot produktu tirdzniecību nepilngadīgajiem, jo šobrīd, bez attiecīga regulējuma, to izdarīt ir apgrūtināši. Izsekojamības ieviešana palīdzētu ievākt arī statistikas datus par patieso produkta izplatību un tirgus situāciju, gan legālo, gan arī nelegālo. Ja patērētājam būtu iespēja iegādāties produktu legāli, tas noteikti samazinātu pircēja vēlmi, to iegādāties “melnajā tirgū”.

Kas attiecas uz samērīga akcīzes nodokļa noteikšanas un legālā patēriņa izmaiņu korelāciju, var minēt mūsu kaimiņvalsts Lietuvas pieredzi. 2016.gadā Lietuvā tika veikti nodokļu paaugstināšanas pasākumi cigaretēm. Valdības mērķis bija šādā veidā iegūt 23 miljonus nodokļu ieņēmumus, tomēr tika iekasēti tikai 11 miljoni. 2017.gadā bija līdzīgs scenārijs, palielinot akcīzes nodokļa likmes ar mērķi iegūt papildus 11 miljonus, iekasēti tika tikai 6 miljoni. Lietuvā akcīzes nodoklis cigaretēm sastāv no divām daļām: 25% no mazumtirdzniecības cenas plus specifiskā likme par 1000 cigaretēm, kas ir tikusi mainīta šo gadu laikā (Ministry of Finance of the Republic of Lithuania, 2020). Attēlā redzamas specifiskās likmes izmaiņas pa gadiem, kam pretnostatīti dati no Nīlsena tukšo cigarešu paciņu pētījumiem, kas saistīti ar Lietuvā patērēto cigarešu daudzumu, kas ir bez Lietuvas akcīzes nodokļa markām, parādot to īpatsvaru katra gada 4.ceturksnī.

3. attēls **Akcīzes nodokļa likmes un nelegālā cigarešu patēriņa izmaiņas Lietuvā 2016. - 2019.g.**

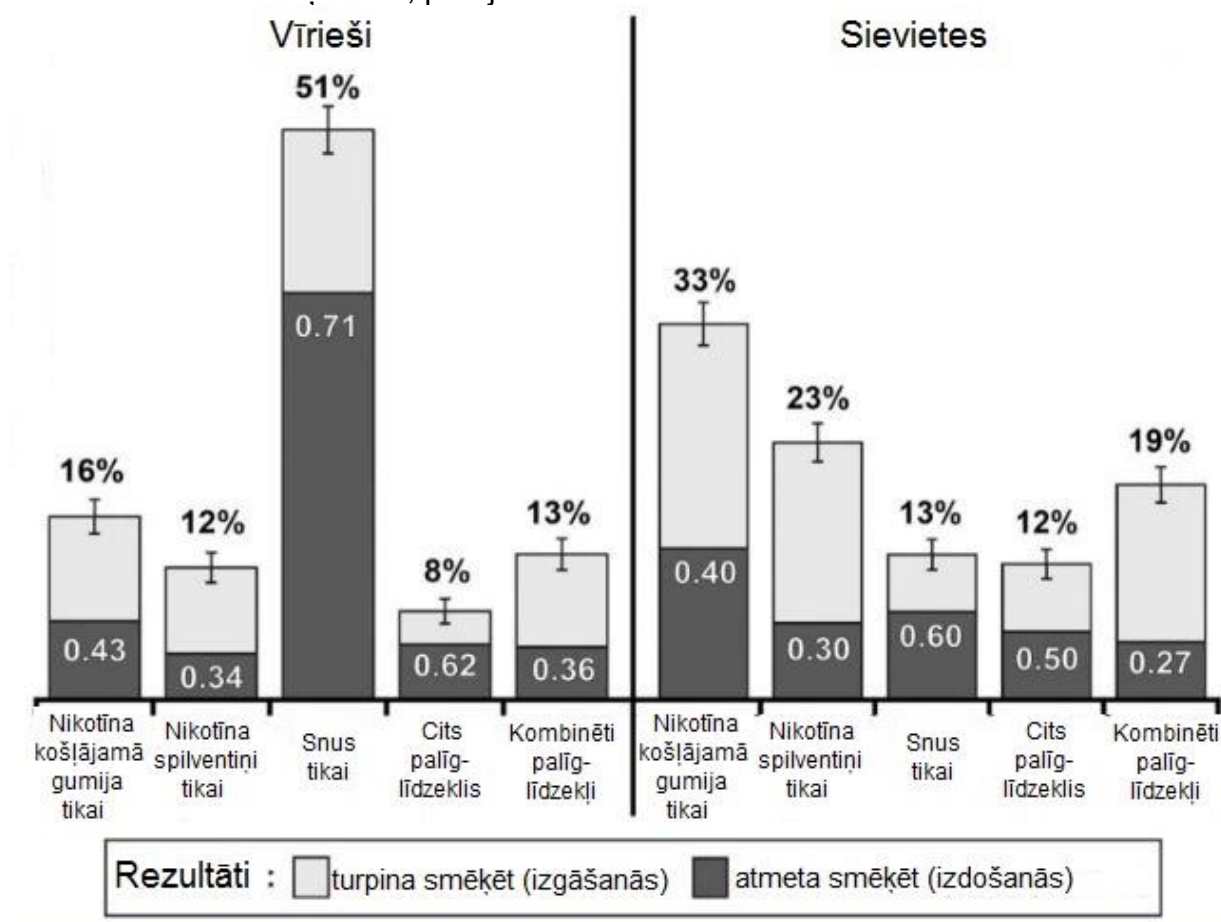
Avots: Nielsen, 2019; Ministry of Finance of the Republic of Lithuania, 2020

Kā redzams, pastāv tieši proporcionāla korelācija starp šiem abiem lielumiem. Tātad katru gadu palielinot akcīzes nodokli, palielinās arī nelegālā patēriņa īpatsvars cigarešu segmentā. Tas nozīmē, ka nosakot pārāk augstu

akcīzes nodokļa likmi beztabakas nikotīna spilventiņiem, kas būtu pielīdzināma Igaunijas līmenim, Latvija riskētu ar būtisku "melnā" tirgus pieaugumu. Palielinot akcīzes nodokli šo gadu laikā par 22,8%, nelegālais patēriņš ir pieaudzis par 21,6%. Par iemeslu, kāpēc nevajadzētu noteikt augstu akcīzes nodokli beztabakas nikotīna spilventiņiem (pietuvinātu Igaunijas likmei), ir arī tas, ka Igaunijā šo produktu cenas nelegālajā tirgū jau tā ir augstākas kā legālajā, līdz ar to Igaunijas gadījums nerada būtisku "melnā" tirgus risku. Latvijā, savukārt, jau ilgu laiku tabakas izstrādājumi nelegālajā tirgū ir krietni lētāki kā legālajā, turklāt austrumu kaimiņvalstu zemo cenu ietekme uz nelegālā tirgus cenām ir daudz jūtāmāka kā Igaunijā. Kaut arī Igaunijā kopš 2020.gada sākuma akcīzes nodoklī ir iekasēti 1,2 miljoni EUR, tas nenozīmē, ka Latvijā būtu ekvivalenta situācija.

Tabakas vai tabakai līdzīgu izstrādājumu tirgus strauji mainās. Patērētāji arvien vairāk tiek motivēti aizstāt klasiskās cigaretes ar produktiem, kas mazāk kaitē veselībai. Arī vadošie multinacionālie cigarešu ražotāji ir sākuši izmēģināt mārketingu līdzīgiem tabakas aizstājējproduktiem Amerikas Savienotajās Valstīs un citās valstīs. Tomēr nepieciešams novērtēt šo produktu reālo atbilstību "snus" produktiem (Foulds, Furberg, 2008). Tātad nepieciešama to regulācija, bet ne aizliegums. (Goldberg, 2008).

Pētījumi liecina, ka Zviedrijā izplatītā zelējamā tabaka "snus" ir vismaz par 90% mazāk kaitīgāka nekā smēķējamie tabakas produkti. Zviedrijā vairāk vīriešu lieto "snus" nekā smēķē cigaretes, un liela daļa bijušo smēķētāju vīriešu atmetuši smēķēšanu, pārejot uz "snus".

4.attēls Smēķēšanas atmešanas palīg-līdzekļu efektivitātes rādītāji Zviedrijā

Avots: International Journal of Environmental Research and Public Health, 2016

Aptauju rezultāti Zviedrijā parāda to, ka apmēram 90% smēķētāju kādreiz ir gribējuši un mēģinājuši atmet smēķēšanu un lielākā daļa no tiem mēģina to izdarīt patstāvīgi ar dažādu palīgrīku palīdzību, nepiesaistot profesionālu cilvēku palīdzību. 51% no vīriešiem, kas mēģina atmet smēķēšanu patstāvīgi, to dara ar "snus" palīdzību un 71% gadījumu rezultāti ir tiešām veiksmīgi. Beztabakas nikotīna spilventiņus kā palīglīdzekli izmanto 12% vīriešu un 23% sieviešu, kuri pozitīvi rezultējās attiecīgi 34% vīriešu un 30% sieviešu.

Pētījumi liecina, ka "snus" palīdz atmet smēķēšanu ne tikai Zviedrijā, bet arī citās valstīs, piemēram, Serbijā, proti tas ir, sabiedrībā, kur tradicionāli nelieto šādus tabakas produktus (Joksić, Spasojević-Tišma & Antić, 2011). Pētījumu rezultāti norāda, ka pāreja uz "snus" var būt efektīva metode smēķēšanas atmešanai (Scheffels, Lund, & McNeill, 2012). Tātad, šādi produkti nevis veicina smēķēšanu, bet var būt labs līdzeklis tās samazināšanai. Nepieciešams turpināt pētīt, vai un kā tas palīdz atmet smēķēšanu (Richardson, Pearson, Haijun, Stalgaitis & Vallone, 2014). Pētījumu rezultāti atbalsta turpmāku bezdūmu produktu potenciāla izpēti, lai samazinātu smēķēšanas radīto kaitējumu Austrālijā (Gartner, Jimenez-Soto, Borland, 2010). Vienlaicīgi nepieciešama šo produktu regulācija, lai nepieļauto to, ka šos produktus izmanto jaunieši kā alternatīvu smēķēšanas uzsākšanai.

Tabaka - īpaši smēķējamie izstrādājumi - ir bijusi saistīta ar lielu kaitējumu un pieaugošu sabiedrības negatīvo noskaņojumu, un var sagaidīt, ka tās patēriņš samazināsies tirgū. Šī situācija ir radījusi iespējas citiem mazāk kaitīgiem nikotīnu saturošiem izstrādājumiem, piemēram, bezdūmu tabakai un nikotīna aizstājējproduktiem, kuri gūst sabiedrības atbalstu. Par nikotīna uzņemšanas līmeni mūsu sabiedrībā ir maz zināms. Tabakas tirdzniecība ir zināma, taču tas, cik daudz nikotīna tiek iegūts un faktiski absorbēts lietotājiem, lielākoties nav zināms. Pagaidām pētījumi liecina, ka nikotīna produkti, nikotīna aizstājējprodukti, veido niecīgu daļu (apmēram 1%) no kopējā nikotīna patēriņa lielākajā daļā valstu. (Fagerström, 2005).

Jaunākie Eiropas barometra dati no 2017. gada ziņoja, ka Zviedrijai bija viszemākā ikdienas cigarešu lietošanas izplatība Eiropas Savienībā - 5%, kamēr ikdienas "snus" tabaka tika lietota 20% gadījumu. Eiropas dati, kurus Pasaules Veselības organizācija publicēja 2018. gadā, norādīja, ka Zviedrijā bija viszemākais ar tabaku saistītās mirstības līmenis un viszemākais vīriešu plaušu vēža biežums. Kopumā izplatības statistika un epidemioloģiskie dati norāda, ka "snus" lietošana dod ievērojamu labumu kaitējuma mazināšanai, ko atspoguļo salīdzinoši zema tabakas izraisīto slimību līmenis Zviedrijā, salīdzinot ar pārējo Eiropu. Pieejamie zinātniskie dati, ieskaitot neatkarīgu struktūru veiktus ilgtermiņa populācijas pētījumus, pierāda ka ar "snus" saistītais veselības risks ir ievērojami zemāks nekā ar cigarešu smēķēšanu saistītais risks (Clarke, Thompson, Weaver, 2019).

Balstoties uz Zviedrijas pieredzi, pastāv spēcīgs iemesls sabiedrības veselībai un ētiskiem apsvērumiem, lai ieteiktu "snus" smēķētājiem, kuri vēlas samazināt viņu veselības riskus, un apsverot sabiedrisko politiku (piemēram, zemākus nodokļus "snus" un sabiedrības informēšanas kampaņas) veicināt to lietošanu smēķētājiem (Gartner, Hall, Chapman & Freeman, 2007).

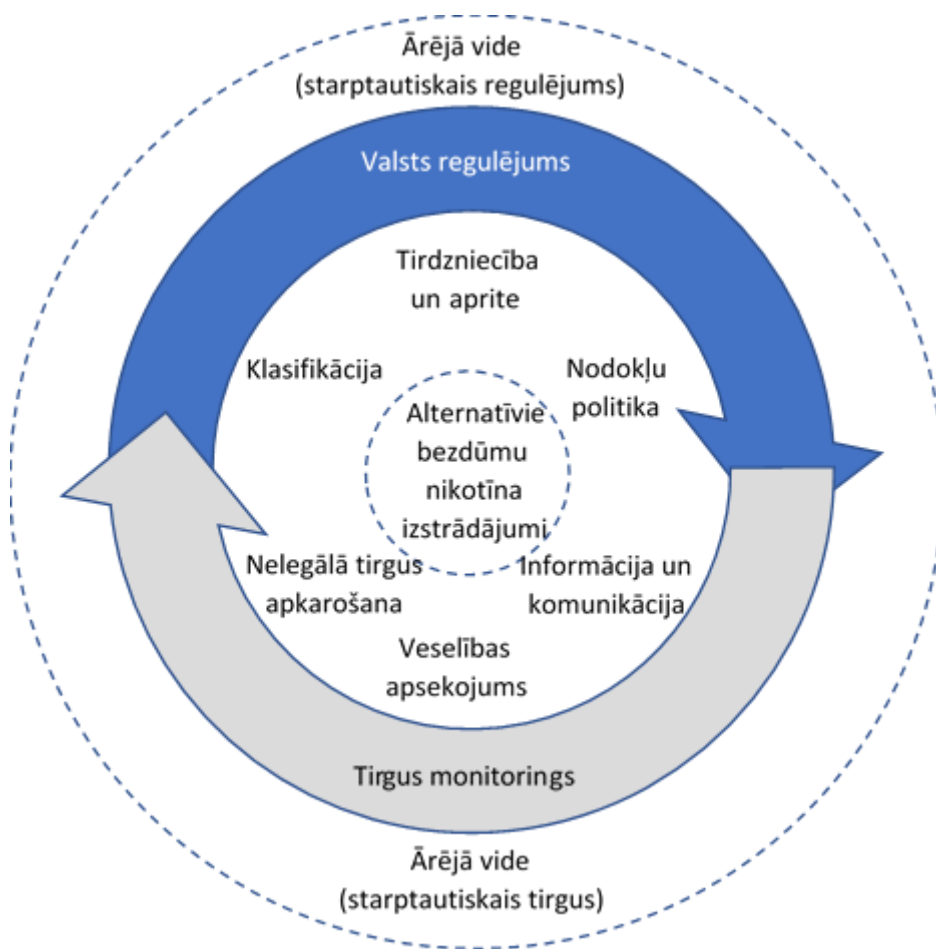
Austrālijā 2,9 miljoni cilvēku turpina smēķēt katru dienu, un tabaka joprojām veido 8% no slimību sloga. Kā veids, kā vēl vairāk samazināt šo slimības slogu, ir ierosinātas tabakas kaitējuma mazināšanas stratēģijas, piemēram, Zviedrijas "snus" lietošana. Austrālijā visbīstamākie tabakas izstrādājumi (cigarettes) ir vismazāk reglamentēti, savukārt orāli lietojamās tabakas izstrādājumus, ieskaitot "snus", nevar likumīgi pārdot. Pētījumos ierosināts, ka sabiedrības veselības un ētikas dēļ ir pieļaujams, ka atkarīgie smēķētāji, kas vēlas samazināt savu veselības apdraudējumu, var piekļūt ""snus"". Vismaz būtu jāatsauc nesensais nodokļu palielinājums par bezdūmu tabaku un jāpārskata aizliegums komerciāli importēt un piegādāt bezdūmu tabaku ar zemu nitrozamīna līmeni, ņemot vērā epidemioloģiskos pierādījumus par tās iespējām samazināt ar tabaku saistītās slimības (Gartner & Hall, 2008).

[4] METODOLOĢIJA

Kā pamatu turpmākajā attieksmē pret alternatīvajiem bezdūmu nikotīna izstrādājumiem ir jāvērs šādos virzienos:

- 1) Valsts regulējuma pilnveidošana, tajā skaitā: produktu klasifikācija, tirdzniecības un aprites noteikumu izstrāde, nodokļu politikas veidošana;

- 2) Tirgus monitoringa pasākumi, t.sk. informācijas par produktiem pieejamība, veselības apsekojums un nelegālās aprites apkarošana.

5.attēls **Konceptuāli risinājumi alternatīvajiem bezdūmu nikotīna izstrādājumu regulējumam**

Bez dūmu tabakas un nikotīna saturošos produktus var grupēt divās kategorijās - aerosolizēti produkti, piemēram, e-cigaretes jeb precīzāk sauktas par elektroniskām nikotīna piegādes sistēmām (ENDS), kuras piegādā nikotīnu galvenokārt ar tvaiku ieelpošanu, kas atdarina tradicionālās cigaretes smēķēšanu, un tabakas izstrādājumi, kurus lieto citā veidā, piemēram, kurus var košļāt, iemērt vai šņaukt; un šķīstošās vielas, kas piegādā nikotīnu caur absorbciju caur gļotādām (Benowitz, Hukkanen, & Jacob, 2009).

Reaģējot uz cigarešu pārdošanas apjoma samazināšanos, tabakas produktu ražotāji arvien vairāk ražo un pārdod tabakas aizstājējproduktus bez tabakas un citus nikotīna saturošos produktus (Meija & Ling, 2010). Tā kā tie nav tradicionālie tabakas izstrādājumi, tie netiek ierobežoti un pastāv bažas, ka šādi produkti ir patērētājiem vairāk viegli pieejami mazumtirdzniecības veikalos vai degvielas uzpildes stacijās (Kostygina, England, & Ling, 2016). Tādēļ veselības pētījumos konstatēts, ka nepieciešams šo produktu tirgus regulējums un monitorings, kas jāpapildina ar pētījumiem, kāda ir patērētāju izpratne par veselības riskiem, kas saistīti ar nikotīna saturošo produktu lietošanu, un vai tie tiek uztverti kā alternatīva smēķēšanas pārtraukšanai (Kostygina, England, & Ling, 2016). Taču šajos veselības pētījumos nav atzīts, ka šādi produkti ir jāaizliedz.

Pētījumi liecina, ka nepieciešams vairāk informēt sabiedrību par veselības jautājumiem, nevis aizliegt nikotīna saturošo produktu tirdzniecību. Zviedrijā nikotīna saturošie produkti un "snus" ir viegli pieejami un tiek izmantoti kā smēķēšanas atmešanas palīg līdzekļi. Tomēr lielākoties atmešanas mēģinājumi tiek veikti bez jebkādiem pārtraukšanas palīg līdzekļiem. Šo produktu izmantošanu kā pārtraukšanas palīg līdzekli ietekmē tas, kā smēķētāji uztver nikotīna saturošo produktu un "snus" kaitīgumu salīdzinājumā ar smēķēšanu. Sabiedrības informācija par smēķēšanu un veselību jāpaplašina, iekļaujot objektīvu un nepārprotamu informāciju par nikotīna lomu smēķēšanas kaitīgumā, kā arī nikotīna saturošo produktu ietekmi, salīdzinot ar smēķēšanu. Tas ir svarīgi, lai nepieļautu, ka nepareizs priekšstats par šiem jautājumiem varētu atturēt smēķētājus pieņemt efektīvu smēķēšanas pārtraukšanas praksi, izmantojot nikotīna saturošus palīg līdzekļus (Wikmans & Ramström, 2010).

Apmācības programmām sabiedrības veselības un profilaktiskās medicīnas praktiķiem vajadzētu novērst informācijas trūkuma plaisu zināšanās par tabakas aizstājējproduktiem (Ferrara, Shantikumar, & co, 2019).

Attiecībā uz nelegālo tirgu jāapsver arī citi ražojumi, kas nav parastās cigaretes, piemēram, e-cigaretes un citi alternatīvie bezdūmu nikotīna saturošie produkti, tādi kā nikotīna spilventiņi. Paredzams, ka turpmākajos gados šie jaunie smēķēšanu aizstājošie produkti būs starp visstraujāk augošajām nelegālo produktu kategorijām, tāpēc jautājums ir par to, vai šie produkti ietekmēs nelegālo tabakas tirgu. Tomēr, pat ja tie samazina parasto cigarešu patēriņu, ir stingri jākontrolē jebkura nikotīna produkta tirdzniecība, ieskaitot alternatīvos smēķēšanas produktus. Tāpēc nelegālā tirgus novērtēšanai vajadzētu būt dziļākai dažādu produktu kategoriju pārbaudei.

Šobrīd ir situācija, kad ES harmonizē nodokļu prasības, bet dalībvalstis savā starpā nesaskaņo to administrēšanu. Līdz ar to, būtu vēlams ciešāka cīņa un kooperēšanās pret nelegālo tabakas tirdzniecību, tai skaitā metodoloģijas saskaņošana tās identificēšanai. Tāpat būtu svarīgi attīstīt neatkarīgus, starptautiskus pētījumus tabakas un nikotīna saturošo produktu nelegālās tirdzniecības analizēšanai un pašu produktu padziļinātiem klīniskiem pētījumiem.

Smēķēšanas izplatība tiek novērtēta regulāri arī Latvijā veicot veselības paradumu apsekojumu (SPKC, Health Behaviour among Latvian Adult Population. Riga, 2018). Veselības apsekojums vērsts uz cilvēku paradumu noskaidrošanu, bet diemžēl tajā neanalizē nelegālo tirgu un tā izplatību. Kā jau atzīmēts pētījumā "Elektronisko cigarešu tirgus attīstības tendences un akcīzes nodokļa novērtējums", būtu vēlams uzlabot veselības apsekojuma metodoloģiju, iekļaujot tajā specifiskus konkrētus jautājumus par citiem tabakas aizstājējproduktiem un to iegādi, lai varētu precīzāk identificēt nelegālā tirgus tendences un domāt par risinājumiem tā ierobežošanā (Jurušs, Utināne, 2020).

Ne tikai valstiskā, bet arī starpvalstu līmenī būtu vēlams uzlabot veikto aptauju apskatāmo jautājumu kopumu, ietverot tajos arī jautājumus par to, kur patērētājs ir iegādājies konkrēto produktu – vai tas bijis legālajā vai nelegālajā tirgū, tiešsaistē vai klātienē. Veselības aptaujās, tādās kā EHIS uc., varētu tabakas aizstājējproduktus izdalīt kā atsevišķas kategorijas apskatāmo jautājumu kopumā, jo šobrīd lielākoties aptaujas balstās uz vispārēju smēķēšanas izplatības noteikšanu, neizdalot nikotīna saturošo

produktu kategorijās. Tāpat viens no Eiropas Komisijas uzdevumiem varētu būt veicināt valstīm pieejamā tabakas aizstājējproduktu tirgus datu izpēti un analīzi (Jurušs, Utināne, 2020).

Nenodrošinot nelegālā tirgus apkarošanu nedarbojas ne akcīzes nodokļa politika, ne tirdzniecības ierobežojumi, gluži pretēji, tas tikai izkropļo tirgu. Šīs metodikas priekšrocība ir tā, ka tajā tiek izmantotas aplēses, kuru pamatā ir dati, kas ir neatkarīgi no oficiālajiem datiem (Jurušs M, 2018) (Keen, 2013). Rezultātus varētu izmantot kā galveno indikatoru, lai noteiktu virzienu turpmākām darbībām, lai samazinātu nelegālo tirdzniecību un nodokļu nemaksāšanu.

[5] REZULTĀTI UN DISKUSIJAS

Latvijā pēdējo gadu laikā būtiski pieaug to cilvēku skaits, kas, vēloties atnest cigarešu smēķēšanu, meklē citas mazāk kaitīgas alternatīvas. Līdz ar to populāri kļūst bezdūmu tabakas un beztabakas izstrādājumi, tādi kā, piemēram, elektroniskās cigaretes, karsējamā tabaka, pēdējā laikā arī beztabakas nikotīna spilventiņi. Latvijā beztabakas nikotīna spilventiņi šobrīd nav pilnībā regulēti. Bet pieaugošās popularitātes dēļ ir nepieciešams normatīvais regulējums, kā arī pētījumi, kas dotu izpratni par to, vai produkti tiešām samazina smēķēšanas izplatību vai arī tie nepievilina nesmēķētājus izmēģināt jaunus produktus, kā rezultātā tie varētu tomēr sākt smēķēt.

Lielākoties aptaujas, kas vērstas uz veselības ietekmes novērtējumu, fokusējas uz to, lai noskaidrotu patērētāju ieradumus, nevis, lai analizētu nelegālo tirgu.

Neveicot pasākumus nelegālā tirgus apkarošanai un ierobežošanai, nedarbosies ne akcīzes nodokļu politika, ne tirdzniecības ierobežojumi, tieši pretēji - tas tikai kropļos tirgu. Turklāt, aizliedzot produkta izplatību, tiks zaudēti nodokļu ieņēmumi, kas varētu ienākt valsts budžetā, ja beztabakas nikotīna spilventiņi tiktu aplikti ar akcīzes nodokli nevis aizliegti. Ņemot vērā pieaugošo beztabakas nikotīna spilventiņu popularitāti, produkta iekļaušana ar akcīzes nodokli aplikamo objektu klāstā būtu rentabla un fiskāli izdevīga. Tas nodrošinātu arī tirgus monitoringu un iespējas salīdzināt legālo patēriņu ar veselības apsekojumā veikto novērojumu par smēķētāju paradumiem, tādējādi ļaujot pamatot akcīzes nodokļa apmēra un valsts regulējuma noteikšanu nākotnē.

Saeimā iesniegts priekšlikums aizliegt beztabakas nikotīna spilventiņus un citus tabakas aizstājējproduktus. Ir nesaprotams priekšlikums aizliegt tabakas aizstājējproduktus un atteikties no iespējas tos aplikēt ar nodokļiem, tādā veidā gūstot fiskālo labumu. Turklāt šāds priekšlikums nav loģisks, jo citās valstīs tabakas aizstājējprodukti atzīti kā mazāk kaitīgi. Drīzāk ir jāvērtē, kāds ir to regulējums, kā arī nepieciešams vairāk informējoši un skaidrojoši pasākumi.

Atbalstāms ir priekšlikums aplikēt šādus produktus ar akcīzes nodokli, kā tas ir Igaunijā. Šādu priekšlikumu ir sagatavojusi arī Finanšu ministrija, kā to liecina informatīvais ziņojums "Par nodokļu politikas attīstības virzieniem, valsts sociālās un veselības apdrošināšanas ilgtspējas veicināšanai" (Finanšu ministrija, 2020). Jāatzīmē, ka Finanšu ministrijas informatīvajā ziņojumā piedāvātās akcīzes nodokļa likmes ir krietni par augstu, nekā tas būtu vēlams un neatbilst citu valstu nodokļu likmju līmenim. Igaunijā akcīzes

nodoklis beztabakas nikotīna spilventiņiem ir 89,63 EUR/kg (Estonian Tax and Customs Board, 2020). Akcīzes nodoklis beztabakas nikotīna spilventiņiem Igaunijā tiek piemērots kopš 2019.gada jūlija. Papildus jāatzīmē, ka šiem produktiem piemēro akcīzes nodokli arī Zviedrijā 22 EUR/kg un Ungārijā 54 EUR/kg.

1.tabula

Akcīzes nodokļa likmes jaunieviestiem produktiem piemērošanas priekšlikums

	Šobrīd	Priekšlikums		
	01.01.20.	01.01.21.	01.01.22.	01.01.23.
Jaunieviestie produkti, euro par 1000 g.	-	80	100	120
Fiskālā ietekme, milj. euro			x	x

Avots: Finanšu ministrija. (2020) Informatīvais ziņojums "Par nodokļu politikas attīstības virzieniem, valsts sociālās un veselības apdrošināšanas ilgtspējas veicināšanai".

Latvijā būtiski ir noteikt samērīgu nodokli. Pretējā gadījumā, patērētāji iegādāsies šo produktu Igaunijā, Zviedrijā vai citās valstīs, kā tas jau notiek ar citām akcīzes precēm dēļ to mazāka nodokļa. Vienlaikus akcīzes nodokļa likmju aprēķinam būtu jābūt vienkāršotam, nosakot vienotu likmi. Sākotnēji šim nodoklim jākalpo kā instrumentam legālās tirdzniecības attīstībai, tādēļ likme varētu būt kā Zviedrijā: 22 EUR/kg. Finanšu ministrijas piedāvātā likme ir par augstu.

Tāpat ir izvērtējams FM ierosinātais likmju pieaugums citiem bezdūmu tabakas un nikotīna saturošiem produktiem – elektroniskām cigaretēm un karsējamai tabakai. Ierosinātais likmju pieaugums, kas pārsniedz 30% gadā, var radīt strauju nelegālā tirgus attīstību. Kā to liecina veiktā pētījuma rezultāti, Latvijā nelegālā e-cigarešu īpatsvars jau sasniedz pat 32%, kas ievērojami pārsniedz nelegālu cigarešu tirdzniecības īpatsvaru. Tas rada riskus ne vien valsts budžeta negūtiem ieņēmumiem, bet arī nelegālo produktu lietotājiem, jo var veidoties situācijas, kurās neviena iestāde neveic to atbilstības un kvalitātes pārbaudi (Jurušs, Utināne, 2020). Tādēļ pašlaik nebūtu lietderīgi palielināt akcīzes nodokli alternatīvajiem tabakas bezdūmu produktiem.

Līdzīgi kā Igaunijā un Zviedrijā attiecībā uz "snus", būtu jāatļauj beztabakas nikotīna spilventiņu tirdzniecību tiešsaistes vietnēs, kas var nodrošināt atbilstošu vecumu pārbaudi pirkuma un piegādes brīžos. Šāda pieeja jau ir atļauta daudzās ES dalībvalstīs un mazinās nelegālo tirgu, ņemot vērā pircēju aizvien pieaugošos paradumus iepirkties tiešsaistē.

Daudzkārt beztabakas nikotīna spilventiņi tiek izmantoti kā palīg līdzeklis, lai atmestu smēķēšanu. Tomēr nepieciešami pētījumi par lietošanas trajektorijām - ne tikai no beztabakas nikotīna spilventiņu eksperimentēšanas līdz smēķēšanai, bet arī no smēķēšanas līdz beztabakas nikotīna spilventiņu lietošanai jauniešu vidū (McNeill, 2018).

Tabakas aprites regulējumam, tostarp akcīzes nodokļa politikai, ir jāsabalansē neztabsakas nikotīna spilventiņu riski ar to iespējamām

ieguvumiem - un jāsasniedz galvenie mērķi - samazināt smēķēšanu. Ir jāizvairās no tā, ka nesmēķētāji uzsāk beztabakas nikotīna spilventiņu lietošanu. Tas prasa regulējuma regulāru pārskatīšanu un ietekmes novērtējumu (McNeill, 2018). Vienlaikus pēc iespējas jāmazina e-cigarešu un citu alternatīvu tabakas izstrādājumu iegādāšanās nelegālā tirdzniecībā, tādēļ gan šo produktu akcīzes nodokļa likmēm, gan to pieaugumam jābūt samērīgam, kā liecina Lietuvas pieredze. Tas ir jo īpaši aktuāli Latvijā, ņemot vērā ES ārējo austrumu robežu ar valstīm, kurās dažādu tabakas izstrādājumu akcīzes nodokļa likmes un cenas ir daudz zemākas.

Lai varētu novērtēt fiskālo ieguvumu, kas rastos nosakot akcīzes nodokļa likmi kā Zviedrijā, tika veikti aprēķini, kas balstīti uz nozares uzņēmumu pārdošanas apjomu prognozēm 2020. - 2021.gada vidum. Pieņemot, ka legālajā tirgū pārdošanas apjoms būtu vidēji ap 200 - 250 tūkstoši iepakojumu, kur katrs iepakojuma saturs sver vidēji 16 gramus neto, tad nosakot akcīzes nodokļa likmi 22 EUR/kg par beztabakas nikotīna spilventiņiem gadā no akcīzes nodokļa un PVN tiktu iekasēti ap divu miljonu euro valsts budžetā.

Latvijai būtu lietderīgi regulēt beztabakas nikotīna spilventiņus, nevis tos aizliegt. Arī šiem produktiem, tāpat kā tabakas izstrādājumiem jābūt atbilstoši marķētiem, tie nedrīkst būt pieejami jauniešiem, un tiem būtu jānosaka samērīga akcīzes nodokļa likme par kg. Igaunija pagājušā gadā laika posmā no jūlija līdz decembrim no beztabakas nikotīna spilventiņu tirdzniecības saņēma 0,89 miljonus EUR.

Jāturpina uzraudzīt gan alternatīvo bezdūmu tabakas izstrādājumu, gan tabakas aizstājējproduktu lietošanas un smēķēšanas tendences jauniešu vidū, izmantojot standartizētas lietošanas definīcijas. Tajā jāietver nikotīna lietošana šādos produktos un pārbaudes uz izpratni par aptaujas jautājumiem. Tāpat būtu svarīgi novērtēt regulārās lietošanas īpatsvaru, ne tikai produkta izmēģināšanu. Būtu stingri jāuzrauga iegādes veidi, jo īpaši pārdošana internetā.

Viennozīmīgi ir jāturpina pētījumi par beztabakas nikotīna spilventiņu ietekmi uz personas veselību, jo līdz šim šādi pētījumi nav viennozīmīgi interpretējami (Scott, 2018). Iespējams šo produktu ietekmes uz veselību riski ir daudz zemāki par smēķētāju riskiem.

Kā vienu no variantiem, lai palīdzētu atmest smēķēšanu, eksperti min citu pieredzējušu cilvēku un veselības aprūpes speciālistu praktisku atbalstu. Noderīgi būtu dažāda veida izglītojoši semināri par beztabakas nikotīna spilventiņu lietošanu un to ietekmi, apmācības, praktiskās nodarbības gan veselības aprūpes speciālistiem, gan smēķēšanas atmešanu praktizējošajam indivīdam. Lai izmantotu šādu pieeju, ļoti būtisks un nozīmīgs ir valsts un pašvaldību atbalsts, gan finansiāls, gan materiāls (telpu nodrošināšana u.tml.), balstoties uz to, cik lielā mērā kurā pašvaldībā smēķēšanas izplatība tiek novērota (McNeill, 2018).

Katrā gadījumā būtu vēl jāpēta arī tas vai jaunie produkti vairāk ietekmē esošos smēķētājus kā alternatīva smēķēšanai un vai tie nepiesaista jaunus (Kress, 2017).

Attiecībā uz pētījuma hipotēzes rezultātiem, kas attiecas uz nelegālo tirgu, KPMG nelegālā cigarešu tirgus pētījums "Project Stella" par 2018.gadu un nelegālā cigarešu tirgus pētījums par 2019.gadu iezīmē tiešām pozitīvu nelegāla tirgus samazinājumu Latvijā (KPMG, 2018, 2019). Vienlaikus Lietuvā nelegālais cigarešu tirgus turpina palielināties pieņemtās akcīzes

politikas dēļ. Lai gan Latvijā cigarešu nelegālais tirgus tiešām samazinās, saistībā ar beztabakas nikotīna spilventiņiem jāmin to, ka arī pašā beztabakas nikotīna spilventiņu segmentā veidojas nelegālais tirgus, kad patērētājs iegādājas šos produktus vai nu tiešsaistē vai pie nesertificēta pārdevēja. Ņemot vērā pieaugošo produkta popularitāti ne tikai jauniešu vidū, bet arī ikdienas smēķētāju vidū (kā līdzekli, lai atmestu smēķēšanu), neregulējot šī produkta tirdzniecību un neveicot to izsekojamību (ko nevar veikt produktu aizliedzot pavisam), veidojas liels “melnā” tirgus risks. Turklāt valsts zaudēs potenciālus nodokļu ieņēmumus, gan akcīzes nodokļa, gan pievienotās vērtības nodokļa.

Ņemot vērā tabakas aizstājējproduktu iespējamo nelegālo tirgu, aktuāls ir jautājums par to vai tirdzniecības aizliegums tiešām samazina patērēto daudzumu un izraisa pozitīvu ietekmi uz cilvēka veselību, kas ir viens no primārajiem akcīzes nodokļa mērķiem.

Nelegālā tirgus attīstības iespējas tiešām ir galvenais risks aizliedzot beztabakas nikotīna spilventiņus pavisam. Tas rada riskus ne vien valsts budžeta negūtiem ieņēmumiem, bet arī nelegālo produktu lietotājiem, jo var veidoties situācijas, kurās neviena iestāde neveic to atbilstības un kvalitātes pārbaudi (Jurušs, Utināne, 2020). Tāda pati situācija būs ar beztabakas nikotīna spilventiņiem, ja tie tiks aizliegti. Valsts nevis iegūs akcīzes nodokļa un pievienotās vērtības nodokļa ieņēmumus, bet gan būs papildu izdevumi sakarā ar nepieciešamajiem kontroles pasākumiem. Kapacitātes trūkums un tas, ka šie produkti nav harmonizēti, pie atvērtā ES vienotā tirgus rezultāts būs tikai zaudējumi budžetā.

[6] SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

Būtu nepieciešams noteikt samērīgu akcīzes nodokli un atbilstoši regulēt beztabakas nikotīna spilventiņus – jaunāko no Latvijā ienākošiem klasisko tabakas produktu aizvietotājiem.

Par piemēru varētu ņemt citu valstu pieredzi, piemēram, Igaunijas, kur ar nodokli apliekamais objekts ir produkta satura svars kilogramos. Sākotnēji šim nodoklim jākalpo kā instrumentam legālās tirdzniecības attīstībai, tādēļ likme varētu būt kā Zviedrijā: 22 EUR/kg. Finanšu ministrijas piedāvātā likme ir par augstu. Nepieciešams, pirmkārt, nostiprināt legālo tirgu, tādēļ būtu nosakāma zemāka likme. Sākotnēji fiskālais ieguvums no akcīzes nodokļa un PVN būtu ap divi miljoni EUR gadā.

Beztabakas nikotīna spilventiņiem jāpiemēro tādi paši tirgus regulējošie pasākumi, kā citiem alternatīviem tabakas izstrādājumiem, tajās skaitā licencēšanas noteikumi, pārdošanas ierobežojumi jauniešiem un citi.

Kā vienu no veidiem, kā uzlabot beztabakas nikotīna spilventiņu lietošanas izplatības noteikšanu, lai varētu veikt pilnvērtīgāku to tirgus analīzi, var minēt metodoloģijas uzlabošanu veiktajās veselības paradumu aptaujās. Uz šo brīdi aptaujas tiek koncentrētas uz smēķēšanas paradumiem un veselības aspektu noteikšanu, bet mazākā apmērā veltot uzmanību tam, kādi produkti kādos daudzumos tiek lietoti, kā arī vai produkti ir iegādāti legāli vai nelegāli.

Nebūtu vēlams palielināt akcīzes nodokli arī pārējiem bezdūmu produktiem. Kā to liecina veikto pētījumu rezultāti, Latvijā nelegālā e-cigarešu īpatsvars jau sasniedz pat 32%, kas ievērojami pārsniedz nelegālu cigarešu

tirdzniecības īpatsvaru. Vēl lielāks nodoklis tikai palielinātu nelegālā tirgus risku.

[7] IZMANTOTĀ LITERATŪRA

Benowitz, N. L., Hukkanen, J., & Jacob, P. (2009). Nicotine chemistry, metabolism, kinetics and biomarkers. In *Nicotine psychopharmacology* (pp. 29-60). Springer, Berlin, Heidelberg.

Clarke, E., Thompson, K., Weaver, S. et al. Snus: a compelling harm reduction alternative to cigarettes. *Harm Reduct J* 16, 62 (2019). <https://doi-org.resursi.rtu.lv/10.1186/s12954-019-0335-1>

Colorado Department of Revenue (2020). *Tobacco products*. Colorado State. Taxation Division. Ielādēts no <https://www.colorado.gov/pacific/tax/tobacco-products>

Dahlstrom A, Lundell B, Curvall M, Thapper L. *Nico-tine and cotinine concentrations in the nursing mother and her infant*. *Acta Paediatrica Scandinavica* 1990;79(2):142–7.

Eiropas Parlamenta un Padomes regula (EK) Nr. 1272/2008 par vielu un maisījumu klasificēšanu, marķēšanu un iepakojumu Pieejams: <https://www.vi.gov.lv/lv/beztabakas-nikotina-pacinu-tirdznieciba>

Elektroniskās cigaretes un tabakas karsēšanas ierīces. (2019. gada Oktobris). Ielādēts no Slimību profilakses un kontroles centrs: <https://www.spkc.gov.lv/lv/tavai-veselibai/atkaribu-slimibas/smekesana/elektroniskas-cigaretes-un-tab>

FDA. FDA grants first-ever modified risk orders to eight smokeless tobacco products. 10/22/2019 Pieejams: <https://www.fda.gov/news-events/press-announcements/fda-grants-first-ever-modified-risk-orders-eight-smokeless-tobacco-products>

Federal Center for Health Education (BZgA), Smoking, Alcohol and Drugs use: prevalence and trends, 2019, July 2020 https://www.bzga.de/fileadmin/user_upload/PDF/studien/Drogenaffinitaet_Jugendlicher_2019_Basisbericht.pdf

Ferrara, P., Shantikumar, S., Cabral Veríssimo, V., Ruiz-Montero, R., Masuet-Aumatell, C., & Ramon-Torrell, J. M. (2019). Knowledge about E-Cigarettes and Tobacco Harm Reduction among Public Health Residents in Europe. *International journal of environmental research and public health*, 16(12), 2071.

Finanšu ministrija. (2020) Informatīvais ziņojums "Par nodokļu politikas attīstības virzieniem, valsts sociālās un veselības apdrošināšanas ilgtspējas veicināšanai". Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40490775&mode=mk&date=2020-08-18>

Fjellner Christofer (2020). *Innovation and Less Harmful Alternatives to Tobacco: The Case of Nicotine Pouches Regulation*. European centre for international political economy. Policy Brief. No 02/2020. Ielādēts no: https://ecipe.org/wp-content/uploads/2020/04/ECI_20_PolicyBrief_02_2020_LY01.pdf

FM. (2019. gada 14. marts). *Izmaiņas akcīzes nodokļa jomā ar 2019. gada 1. janvāri*. Ielādēts no Finanšu ministrija: https://www.fm.gov.lv/lv/sadalas/nodoklu_politika/nodoklu_un_nodevu_sistema_latvija/akcizes_nodoklis/7796-akcizes-nodoklis

Foulds, J., Furberg, H. Is low-nicotine Marlboro snus really snus?. *Harm Reduct J* 5, 9 (2008). <https://doi-org.resursi.rtu.lv/10.1186/1477-7517-5-9>

Gartner CE., Jimenez-Soto EV., Borland, R. (2010). Are Australian smokers interested in using low-nitrosamine smokeless tobacco for harm reduction? *Tobacco Control* 2010;19:451-456.

Gartner, C. E., & Hall, W. D. (2008). Should Australia lift its ban on low nitrosamine smokeless tobacco products?. *Medical journal of Australia*, 188(1), 44-46.

Gartner, C. E., Hall, W. D., Chapman, S., & Freeman, B. (2007). Should the health community promote smokeless tobacco (snus) as a harm reduction measure?. *PLoS Med*, 4(7), e185.

Goldberg, M. E. (2008). Why New Tobacco “Harm-Reduction” Products Should Be Regulated. *Journal of Public Policy & Marketing*, 27(2), 182–186. <https://doi-org.resursi.rtu.lv/10.1509/jppm.27.2.182>

Hall, W., Gartner, C., & Forlini, C. (2015). Don't ban e-cigarettes, sell them under tight regulation. *The Conversation*.

Hungarian Legislation. Act on the protection of non-smokers

Improgo MR, Tapper AR, Gardner PD. *Nicotinic acetyl-choline receptor-mediated mechanisms in lung cancer*. *Biochemical Pharmacology* 2011;82(8):1015–21.

Jayne Leonard (2017). *Can you overdose on too much nicotine?*, Medical news today, Medically reviewed by Suzanne Falck, M.D., FACP, October 6, 2017

Joksić, G., Spasojević-Tišma, V., Antić, R. et al. Randomized, placebo-controlled, double-blind trial of Swedish snus for smoking reduction and cessation. *Harm Reduct J* 8, 25 (2011). <https://doi-org.resursi.rtu.lv/10.1186/1477-7517-8-25>

Jurušs M, Š.-R. B. (2018). *Excise Duty Gap on Cigarettes*. *Engineering Economics*;29(4):419–423.

Jurušs, M., Utināne, Z. (2020). Pētījums “Elektronisko cigarešu tirgus attīstības tendences un akcīzes nodokļa novērtējums”, RTU. Pieejams: <https://sesmi.rtu.lv/2020/03/10/elektronisko-cigaresu-tirgus-attistibas-tendences-un-akcizes-nodokla-novertejums/>

Karl Fagerström, Ph.D. (2005). The Nicotine Market: An Attempt to Estimate the Nicotine Intake from Various Sources and the Total Nicotine Consumption in Some Countries, *Nicotine & Tobacco Research*, Volume 7, Issue 3, June 2005, Pages 343–350, <https://doi.org/10.1080/14622200500124875>

Karp, P. (2019. gada 7. September). *Vaping debate rages in Australia as critics accuse government of smokescreen*. Ielādēts no The Guardian: <https://www.theguardian.com/society/2019/sep/08/vaping-debate-rages-in-australia-as-critics-accuse-government-of-smokescreenback-in-australian-spotlight-but-critics-say-a-smokescreen-surrounds-its-dangers>

Keen, M. M. (2013). The Anatomy of the VAT. . *International Monetary Fund*, 13-111.

Ķīmisko vielu likums

Kostygina, G., England, L., & Pamela Ling. (2016). New Product Marketing Blurs the Line Between Nicotine Replacement Therapy and Smokeless Tobacco Products. *American Journal of Public Health*, 106(7), 1219–1222. <https://doi-org.resursi.rtu.lv/10.2105/AJPH.2016.303057>

- KPMG. (2018, 2019). *Project Stella*. KPMG.
- Kress, M. (2017). The Next Big Thing? Heat-not-burn could be the tobacco product to make combustible cigarettes quiver. *Convenience Store News*, 53(10):106-110.
- Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums*. (2018). Ielādēts no Slimību profilakses un kontroles centrs: https://www.spkc.gov.lv/upload/spkcresearchfailicol/finbalt_2018_i_ii_dala.pdf
- Likums "Par akcīzes nodokli". LR likums. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 161, 14.11.2003.; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 23, 11.12.2003. Ielādēts no <https://likumi.lv/ta/id/81066-par-akcizes-nodokli>
- Mayer, B. (2014). How much nicotine kills a human? Tracing back the generally accepted lethal dose to dubious self-experiments in the nineteenth century. *Archives of toxicology*, 88(1), 5-7.
- McNeill, A. B. (2018). *Evidence review of e-cigarettes and heated tobacco products 2018*. . A report commissioned by Public Health England. London: Public Health England, 6. Ielādēts no (2018). Evidence review of e-cigarettes and heated tobacco products 2018. A report commissioned by Public Health England. London: Public Health England, 6.
- Mejia, A. B., & Ling, P. M. (2010). Tobacco industry consumer research on smokeless tobacco users and product development. *American Journal of Public Health*, 100(1), 78-87.
- Ministry of Finance of the Republic of Lithuania, 2020. Excise Duties. Ielādēts no <https://finmin.lrv.lt/en/competence-areas/taxation/main-taxes/excise-duties>
- Nielsen Empty packs Survey, 2015-2019.
- Osaki Y, et al. *Field survey on drinking and smoking and the development of effective alcohol reduction intervention approaches for the prevention of lifestyle-related diseases, Annual Report of MHLW Research Committee*, May 2018, available at <https://mhlw-grants.niph.go.jp/niph/search/NIDD00.do?resrchNum=201709021A>.
- Par Pasaules veselības organizācijas Vispārējo konvenciju par tabakas uzraudzību*. (2004. gada Decembris). Ielādēts no LR Likumi: <https://likumi.lv/doc.php?id=98236>
- Perkins, C. (2018). HMRC to create new duty category for heated tobacco products. *Grocer*, p 38.
- Ramström L., Borland R., Wikmans T., 2016. *Patterns of Smoking and Snus Use in Sweden: Implications for Public Health*. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, Multidisciplinary Digital Publishing Institute (MDPI). Ielādēts no <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5129320/>.
- Rates of excise duty. 2020. *Estonian Tax and Customs Board*. Ielādēts no: <https://www.emta.ee/eng/business-client/excise-duties-assets-gambling/about-excise-duties/rates-excise-duty#tobacco%20products>
- Richardson, A., Pearson, J., Haijun Xiao, Stalgaitis, C., & Vallone, D. (2014). Prevalence, Harm Perceptions, and Reasons for Using Noncombustible Tobacco Products Among Current and Former Smokers. *American Journal of Public Health*, 104(8), 1437–1444. <https://doi-org.resursi.rtu.lv/10.2105/AJPH.2013.301804>

Riigikogu. Estonia. Alcohol, Tobacco, Fuel and Electricity Excise Duty Act. Pieejams:

<https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/502042015011/consolide/current>

Scheffels, J., Lund, K.E. & McNeill, A. Contrasting snus and NRT as methods to quit smoking. an observational study. *Harm Reduct J* 9, 10 (2012). <https://doi-org.resursi.rtu.lv/10.1186/1477-7517-9-10>

SNUS, nikotīna spilventiņi (2020). Modena vape shop. Ielādēts no <http://www.modena.lv/produkti/snus-nikotina-spilventini/>

SPKC. (2016). *Elektroniskās cigaretes un tabakas karsēšanas ierīces*. Rīga: Slimību profilakses un kontroles centrs.

SPKC. (2018). Ielādēts no Health Behaviour among Latvian Adult Population. Rīga: <https://spkc.gov.lv/lv/statistika-un-petijumi/petijumi-un-zinojumi/veselibu-ietekmejos-paradumu-/,> 2019

SPKC. (2019). *Starptautiskais jauniešu smēķēšanas pētījums, 2018.2019. mācību gada aptauja Latvijā, 2019*. Rīga: Slimību profilakses un kontroles centrs. Ielādēts no : https://www.spkc.gov.lv/lv/veselibu-ietekmejos-paradumu-petijumi/starptautiskais-jauniesu-smekšanas-petijums-2018.2019.-macibu-gada-aptauja-latvija_0.pdf

SPKC. (2020). *Nikotīns un nikotīna saindēšanās simptomi*. Rīga: Slimību profilakses un kontroles centrs, 2020. Ielādēts no: <https://www.spkc.gov.lv/lv/nikotins-un-nikotina-saindesanas-simptomi>

Swedish Match (2019). *Interim report Q3 2019, January - September, 2019*. Ielādēts no: https://www.swedishmatch.com/globalassets/reports/interim-reports/2019_q3_swedish-match_en.pdf

TNS. (2017). *Attitudes of Europeans towards tobacco and electronic cigarettes*. European Commission, Special Eurobarometr.

Valsts ieņēmumu dienests. (2019). Ielādēts no Akcīzes nodokļa likmes: <https://www.vid.gov.lv/lv/akcizes-nodokla-likmes-0>

VID. (2019). *Akcīzes preču aprītes pārskats*. Ielādēts no Valsts ieņēmumu dienests, Akcīzes preču aprīte: <https://www.vid.gov.lv/lv/aprites-raditaji-2019gada-novembri>

Walker, G. (2018). Government to tax heated tobacco lines. *Convenience store*, p 7.

Wikmans, T., Ramström, L. Harm perception among Swedish daily smokers regarding nicotine, NRT-products and Swedish Snus. *Tob. Induced Dis.* 8, 9 (2010). <https://doi-org.resursi.rtu.lv/10.1186/1617-9625-8-9>